

1815 Haritası'nda Antalya Kalesi: Surlar, Kapılar ve Burçlar

Evren Dayar*

Öz

Osmanlı döneminde Antalya Kalesi Anadolu'nun en önemli liman kaleleri arasında yer alıyordu. Önemi nedeniyle defalarca onarım görmüş, bu sayede 20. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalmıştı. Antalya Kalesi'nin yaşadığı en kapsamlı onarımlardan biri 1812-1814 yılları arasında devam eden Tekelioğlu İsyanı'ndan sonra gerçekleşti. Tekelioğlu İbrahim Bey'in Sultan II. Mahmud'a isyan ettiği ve şehrin Osmanlı Devleti tarafından kuşatıldığı bu dönemde kalenin birçok bölümü yıkılmıştı. Bu nedenle Antalya'nın ele geçirilmesinden sonra kalenin imarıyla ilgili ilk keşif heyeti şehre gelmiş, 1815'te başlayan imar ve tamir süreci bir kaç yıl devam etmişti. Ayrıca, imarı için 1825 ile 1836'da iki ayrı keşif raporu daha düzenlenen kale bu raporlar doğrultusunda da onarım görmüştür.

Tüm bu keşif raporları arasında en ayrıntılısı, Mimar Mustafa Raşid Efendi tarafından hazırlanan 1815 raporudur. Raporda, Antalya Kalesi'nin bakıma muhtaç yerleri tek tek sıralanmıştır. Mustafa Raşid Efendi tarafından çizilen ve raporla birlikte sunulan harita ise iç ve dış surları, kaleyi çevreleyen hendekleri, kale burçlarını ve kale kapılarını göstermektedir. Dolayısıyla, keşif raporundaki bilgiler ve harita sayesinde Antalya Kalesi'nin döneme ait yapısal bir panoramasını çıkarmak mümkün olmaktadır.

Bu çalışma, 1815 haritası olarak adlandırdığımız bu çizimin detaylı bir tanıtımını yapmayı amaçlamaktadır. Bu vesileyle 19. yüzyılın başlarında Antalya Kalesi'nin vaziyeti de tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antalya Kalesi, kent surları, burçlar, kapılar.

* Dr., Antalya/TÜRKİYE, evrendayar@gmail.com ORCID: 0000-0002-6593-7238

DOI: 10.37879/belleten.2020.667

Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2018 – Makale Kabul Tarihi: 09.01.2020

Antalya Castle on the 1815 Map: City Walls, Doors and Towers

Abstract

During the Ottoman Empire period, Antalya Castle was one of the most important port castles of Anatolia. It has been repaired many times due to its importance, and thus it has managed to remain standing until the beginning of the 20th century. One of the most extensive repairs of the Antalya Castle occurred after the Tekelioğlu Rebellion, which continued between the years of 1812-1814. During this period, when Ibrahim Bey rebelled against the Sultan Mahmud II and the city was besieged by the Ottoman Empire, many parts of the castle were ruined. Therefore, after the seizure of Antalya, the first repair teams came to the city and the reconstruction process which was going to continue for several years, started in 1815. In addition, during this period, for the repair of Antalya Castle, two different discovery reports were prepared in 1825 and 1836, and Antalya Castle has been repaired in accordance with these reports.

The most detailed of all these discovery reports is the 1815 report prepared by the Architect Mustafa Raşid Efendi. In the report, the need for repair of Antalya Castle was written in detail. The map drawn by Mustafa Raşid Efendi shows the interior and exterior walls, the ditches surrounding the castle, the castle towers and the castle gates. Thus, it is possible to extract a structural panorama of Antalya Castle in the early 19th century thanks to the information in the discovery report and the map.

This article aims to come up with a detailed description of the drawing that we called the 1815 Map. On this occasion, the condition of Antalya Castle in the beginning of the 19th century will be tried to be depicted.

Keywords: Antalya Castle, city walls, towers, doors.

Giriş

Antalya Kalesi'ni tasvir eden günümüze ulaşmış en önemli görsel belgelerden biri, 1812-1814 arasında devam eden Tekelioğlu İsyanı'nın bastırılmasından sonra Hassa Mimarı Mustafa Raşid Efendi tarafından çizildi. Kalenin kuşbakışı bir tasviri olan bu harita esasında bir keşif defterinin ekiydi ve isyan nedeniyle tahrip olan kalenin tamire muhtaç bölümleri hakkında Babiâli'yi bilgilendirmek ve gerekli izinleri almak amacıyla hazırlanmıştı. Tekelioğlu İbrahim Bey'in Sultan II. Mahmud'a başkaldırdığı ve şehrin Osmanlı Devleti tarafından kuşatıldığı isyan senelerinde kale ciddi bir tahribata uğramış, bu nedenle Antalya'nın ele geçirilme-

sinden sonra şehre bir heyet gelerek imar ve tamir keşif sürecini başlatmıştı.¹ Ayrıca, 19. yüzyılın ilk yarısında kalenin tamiri hususunda ilki 1825'e diğeri 1836'ya tarihlenen iki ayrı keşif defteri daha düzenlenmiş ve Antalya şer'iyye sicillerine işlenmişti.²

Bu keşif defterleri arasında en ayrıntılı Hassa Mimarı Mustafa Raşid Efendi tarafından hazırlanan 1815 tarihli defterdir. Defterde kalenin bakıma muhtaç yerleri tek tek sıralanmış, onarım faaliyeti esnasında kullanılacak demir, taş, kiremit, ke-
reste, kum, kireç vb. malzemelerin çeşit ve miktarı, çalıştırılacak usta ve işçi sayısı, bunların günlük ücretleri hakkında bilgilere yer verilmiştir.³ Deftere eşlik eden ve kalenin tahrip olan bölümleri hakkında bilgi vermek amacıyla göz kararı çizilen haritada ise kaleyi çevreleyen hendekler, iç ve dış sur duvarları, kale burçları ve kapıları ile kalenin müstahkem mevkileri gösterilmiştir. Dolayısıyla, keşif defterindeki bilgiler –defterin belgesel değerini daha da arttıran– haritayla birlikte ele alındığında Antalya Kalesi'nin döneme ait bir panoramasını çıkarmak mümkün olmaktadır. Zira harita, kapı ve burçların yerleri ile kalenin taksimatını bu hususta spekülasyon yapmayı gerektirmeyecek kadar açık göstermektedir. Bu makalede, Mustafa Raşid Efendi'nin keşif defterini ve haritasını kullanarak Antalya Kalesi'nin 19. yüzyıl başlarındaki vaziyetinin bütüncül bir panoramasını çıkarmaya çalışacağım. Çalışmada inşaat faaliyetinin tüm tafsilatına değinilmeyecek, keşif defteri esas olarak haritayı anlamlandırmak ve kalenin ana unsurlarını ortaya çıkarmak için kullanılacaktır.

- 1 Tekelioğlu İşyanı hakkında bkz. Fahrettin Tızlak, “Tekelioğlu İşyanı”, *XIII. Tarih Kongresi (4-8 Ekim)*, c. III, Ankara 2002, ss. 237-254. Keşif defterinden anlaşıldığı kadarıyla sadece savaş koşulları değil, fırtına (*mahall-i mezkûr bârândan muhâfaza olunamayub*) veya deniz dalgaları (*telâtum-ı deryâ darbıyla münhedim olmağla*) gibi doğal nedenler de kalenin tahribine neden olmuştur. Bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 6/117, 118.
- 2 1825'e tarihlenen rapor 3 numaralı sicile kaydedilmiştir. Esasında 3 numaralı sicilde iki keşif defterine rastlanır: “*Antalya Kal'asının İmârı Lâzım Mahallerinin Mukarrerâtı Defteri*” olan ilk keşif defteri Ekim 1825 tarihlidir ve Hassa Mimarı Abdülkadir tarafından hazırlanmıştır. Hassa Mimarı Ahmed Derviş Efendi marifetiyle hazırlanan ve 10 Haziran 1827'ye tarihlenen diğerk keşif defteri ise 1825'te belirtilen tamiratın denetimi (*tâ'mir ve inşâ' edilen mahallin yegân yegân muâyenesi*) mahiyetindedir. Her iki rapor için bkz. AŞS. 3/1, 124.
1836 tarihli rapor ise Mehmed Raşid Efendi ve Süleyman Efendi tarafından hazırlanmış, 7 Mart 1836'da 6 numaralı sicile kaydedilmiştir. Bu rapor, esas olarak kale dışındaki hendeğin ve tabyaların keşif ve inşasıyla; ayrıca iç kalenin onarımıyla ilgilidir. Bkz. AŞS. 6/65-77.
- 3 Rifat Özdemir, “Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül)*, c. IV, Ankara 1994, s. 139.

1. İmar ve Tamir Keşif Kayıtları

Osmanlı döneminde önemli yapıların imar ve tamiri başkentin denetimi altında yürütülüyordu. İmparatorluğun başkentten uzak bölgelerinde bu tür faaliyetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla ilk olarak merkezden o bölgeye bir mimar gönderiliyor, bu mimarın başkanlığında yerel yetkililerin de aralarında olduğu bir keşif heyeti oluşturuluyordu. Mimarın görevi, uygun bir keşif defteri hazırlamak ve bunu tahmini maliyetiyle birlikte başkente göndermekti. Ayrıca, İstanbul'a gönderilen bu raporlar mahallindeki şer'iyeye siciline kaydediliyordu.⁴

Başkente gönderilen raporların onay alması büyük ölçüde onarım işinin maliyetine bağlıydı. Bu nedenle, talep edilen onay kararı için işin tahmini maliyetinin önceden hesaplanması gerekiyordu. Maliyet tahmini için başvuru keşif usulünde, yapılacak tüm imalatlar keşif heyeti tarafından yerinde tespit ediliyor, işçilik ve malzeme miktarları kalem kalem çıkartılıyor, bunlar piyasada geçerli olan fiyatlarıyla değerlendirilerek onarımın yaklaşık maliyeti elde ediliyordu. Neticede, yaklaşık maliyeti de içeren keşif defteri imar ve tamir çalışmasına onay almak için başkente gönderiliyordu. Maliyeti önceden bilinmeyen çalışmalara izin verilmiyordu.⁵

Şer'iyeye sicillerinde bu şekilde hazırlanmış keşif defterlerine rastlamak mümkündür. Antalya Kalesi'nin tamirine ilişkin hazırlanan ve bu çalışmaya esas teşkil eden ilk defter ise 1 numaralı sicile kaydedilen "*Kal'a-ı Hâkâni'den Antalya Kal'asının Ta'mîr ve İmârına Dair Keşif Kaydı*"dır.

İşyanın bastırılması akabinde, 1814 sonları veya 1815 başlarında Antalya'ya gelen Hassa Mimarı Mustafa Raşid Efendi tarafından hazırlanan ve işin maliyetini de gösteren keşif defterlerinden ilki şer'iyeye siciline işlenmiş; ekine Antalya Kalesi'ne ait haritanın iliştiirildiği diğeri ise İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da işin önemi ve 160.578 kuruşa tekabül eden maliyeti tetkik edildikten sonra kalenin "*metin ve müstahkem olarak seri'an inşâ ve itmâmı için*" ferman sadır olmuştur.⁶

Keşif defterlerinden şer'iyeye siciline kaydedilene iki bölümden oluşur. İlki 25 Nisan

4 Özdemir, a.g.m. ss. 142-143.

5 İbrahim Yılmaz; Ümit Dikmen, "Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemleri", *New World Sciences Academy*, c. 7, no. 1, 2012, ss. 74-77.

6 İstanbul'a gönderilen defterle birlikte başkentten duvarcı, taşçı ve kemerciler de talep edilmiştir. Ancak bu dönemde Tuna sahilinde inşa edilen kale için İstanbul'dan çok sayıda amele görevlendirildiğinden Antalya ve çevresinden amele bulması istenmişti. Bkz. AŞS. 1/23, 24.

1815 tarihlidir ve girişinde keşif işlemi ile işin mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, madde madde kalenin hangi bölümlerinin nasıl bir tamire ihtiyaç duyduğu anlatılmıştır. Defterin ilk kısmını oluşturan bu bölümde dış surlarda gerçekleştirilecek tamirata ilişkin bilgi verilmiştir.⁷ Defterin ikinci bölümü ise 8 Mayıs 1815'te sicile geçirilmiştir. Bu bölüm önceki defterin devamıdır ve burada esas olarak perde surlarda yapılacak tamirata değinilmiştir.⁸

İstanbul'a gönderilen ve bu makalede kullanılan defter ise birkaç istisna haricinde sicile kaydedilenle aynıdır. Bu istisnalardan ilki, başkente gönderilen defterde her keşif kaleminin altında ilgili tamiratın maliyetinin de olmasıdır. Sicile kaydedilen defterde ise maliyet hesabı yapılmamıştır. Bunun dışında, İstanbul'a gönderilen defterin 18, 19, 20, 21, 33, 34, 35, 36, 37, 38 ve 95 numaralı tamirat kalemleri şer'iyye sicilindeki defterde yoktur. Sicildeki 18 numaralı tamirat kalemi de İstanbul'a gönderilen defterde yer almamaktadır. Bunların dışında, her iki defter arasındaki esas fark, başkente gönderilene bir haritanın eşlik etmesidir. Harita üzerinde, kalenin genel bir görünümünün yanı sıra tamire muhtaç bölümleri numaralandırılarak gösterilmiştir. Ayrıca, haritada kullanılan her numaranın karşılığı başkente gönderilen defterde yer almaktadır.⁹ Başka bir ifadeyle, mimar, kalenin hangi bölümlerinin tamire muhtaç olduğunu harita aracılığıyla "*ism u resm-i şöhretleriyle kayd*" etmiş, ilgilileri için tarif etmiştir.¹⁰

2. Keşif Defterinin İçeriği ve Defterde Kale Mimarisine İlişkin Geçen Kavramlar

Mustafa Raşid Efendi İstanbul'a gönderdiği keşif defterinde, saptadığı tahribatı ve müdahale önerilerini 123 kalemde anlatmış; önerdiği müdahalelerin alanını –ilgili yapının enini *arzan*, boyunu *tûlan*, yüksekliğini *kadden*, çevresini *devren* kaydederek– hesaplamış, uzunluk ölçüsü olarak *zirâ'* kullanmıştı.

Defterin ilk 94 kalemi, esas olarak, kuşatmada en ağır tahribatı almış dış sur duvarlarının; duvar siperlerinin, dendânların ve bunların üzerindeki harpüştelere; seğirdim teraslarının; burçların ve burçlara ait çatıların; kale kapılarının tamiri veya tekrar inşasıyla ilgilidir. Defterin 94. kalemde sonra başlayan ikinci bölümü

7 AŞS. 1/87.

8 AŞS. 1/92.

9 Harita üzerindeki tanımlı yapılar ile keşif defterinde tarif edilen yapıları ekte sunduğum haritalarda, ilkini siyah, ikincisini ise kırmızı renkle yazarak göstermeye çalıştım.

10 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 6.

perde sur ile limanda deniz içinde kalan duvarlarla ilgilidir. Zira rapordan da anlaşıldığı üzere, perde sur ve gerisindeki toprak şerit de tahrip olmuştur. Defterin son maddesi ise kalenin içindeki ve dışındaki top döşemelerinin yenilenmesini talep etmektedir.¹¹

Tahrip olan sur duvarlarının tamiri için defterde “*derz-i teccîd ile kal’a dîvâri tamiri*”, yıkılan bölümlerin yapımı için “*cedîd taşla kum ve kirec ile memzûc harcla yüzleme dîvâr inşası*” ifadeleri kullanılmıştır.¹² Bunların dışında, onarım faaliyetleri kapsamında; burçlardaki pencere ve harpüştelerin tamiri, çatılı burçların kiremitlerinin aktarılması ve çatılarının yenilenmesi, burçların içindeki demir korkuluk ve parmaklıkların inşası, yıkılan kapıların yeniden yapımı, siper ve hisar-peçelerin yenilenmesi, kaleye çıkan merdivenlerin yenilenmesi, seğirdim teraslarının tamiri gibi işler de yapılmıştır.¹³ Bu işlemler için *cedid taş*, *atlık taş*, *hâlis harc*, *kum ve kireç ile memzuc harc* kullanılmıştır. Öte yandan, keşif defterindeki ifadelerden her zaman yeni malzeme kullanılmadığı, enkazdan da (*bazı enkazıyla mahlûtan teccidi*) faydalanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴

Keşif defteri, kalenin muhtelif yapı ve unsurlarını kendi içinde tutarlı olacak şekilde tanımlamıştır. Örneğin, “kale bedeni” de denilen ve esas müdafaa hattını oluşturan dış sur duvarı defterde *kal’a dîvâri* olarak adlandırılmıştır.¹⁵ Sur dibine yaklaşan düşmanı vurmak için duvarlara bitişik ve harice taşkın şekilde inşa edilen yuvarlak ya da köşeli kuleleri tanımlamak için kullanılan ifade ise günümüzde olduğu gibi burçtur.

11 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 6/123. Gerek keşif defterindeki ifadelerden gerekse harita üzerindeki yazılardan kalenin bazı bölümlerinin defterin hazırlanmasından ve haritanın çizilmesinden önce muhtemelen kuşatmadan kısa bir süre sonra tamir edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum defterde “*mukaddem tamir olunmuş olub*” ifadesiyle anlatılmış, haritada da ilgili yerlere “*tamir olunmuş*” notu düşülmüştür. Bazı örnekler için bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/56; lef. 4/58.

12 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 2/1, 2. Bu ifadeden, sur duvarlarının inşasında kullanılan harcın kireç ve kum karıştırılarak elde edildiği anlaşılmaktadır. “Horasan” adıyla da bilinen bu harc tekniği Osmanlılar tarafından kale duvarlarını berkitme yöntemi olarak sıklıkla kullanılmıştır. Bu yöntem surların çok daha güçlü ve top ateşine dayanıklı olmasını sağlıyordu. Bkz. Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa’da Hudut Boyları*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 46.

13 Bu çalışmada keşif defterinde 124 iş kalemi altında ayrıntılı biçimde tarif edilen tamir ve inşaa faaliyetine ilişkin genel bazı örnekler vermekle yetindim. Perde duvarların ve dış surların büyük ölçüde tahrip olduğu, pek çok burcun ve kapının yıkıldığı bir kuşatmadan sonra yapılacak onarım faaliyetinin çok kapsamlı olacağı aşikârdır. Dolayısıyla, keşif defterinin, tamir ve inşaa faaliyetinin tüm ayrıntıları açısından değerlendirilmesi ancak başka bir makalenin konusu olabilir.

14 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 1/14; lef. 3/52; lef. 4/67; lef. 5/88, lef. 5/94.

15 Örnekler için bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 1/1, 3, 4, 6.

Kale mimarisinde, sur duvarının üstünde müdafilerin hareket edebilmelerini sağlamak amacıyla yapılan düz yol anlamına gelen seğirdim terası,¹⁶ keşif defterinde de aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.¹⁷ Tahrip olan seğirdim teraslarıyla ilgili kullanılan tarifler, bunların nerede olduklarını ve işlevlerini ortaya koymaktadır: “*Kal’a dîvârının derûnî tarafı münhedim olub piyade seğirdimi mahallinden mürur olunmamağla*”¹⁸ veya “*kal’anın derûnî tarafında münhedim olan dîvârî sebebiyle seğirdiminden mürur olunmamağla*.”¹⁹ Defterde *seğirdim mahalli* olarak adlandırılan bir başka yer ise dış sur duvarı ile perde sur arasında kalan toprak şerittir.²⁰

Kale mimarisinde “hisar-peçe” veya “gömlek sur” adıyla tesmiye olunan,²¹ dış surları çepeçevre kuşatan daha alçak duvarları tanımlamak için keşif defterinde “perde sur” (*hâricî estâr dîvârî*) kavramı kullanılmıştır.²² Genellikle “mazgal siperi” olarak adlandırılan,²³ sur duvarının veya burçların üstünde yer alan ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı piyadelerin korunabilmesi için insan boyundan biraz daha yüksek inşa edilen duvar *siper* veya *siper dîvârî* olarak tanımlanmıştır.²⁴

Keşif defterinde geçen bazı kavramlar ise günümüzde onlara atfedilmiş anlamlarıyla kullanılmamıştır. Örneğin, siper duvarı üzerinde bulunan ve kale mimarisinde “dendân” veya “barbata” olarak adlandırılan dış şeklindeki yapılara defterde *hisar-peçe* (bazen sadece *peçe*) denilmiş, yağışın etkisinden korumak için bu yapıların üzerlerinde, bir tarafa ya da ortadan iki tarafa eğimli kaplamaların (*harpüşte*) bulunduğu ifade edilmiştir.²⁵

16 Celal Esad Arseven, “Kale”, *Sanat Ansiklopedisi*, c. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 908.

17 Bazı örnekler için bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/62, 73, 80.

18 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/62.

19 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/73.

20 Bazı örnekler için bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/106, 109.

21 Kale mimarisinde “hisar-peçe”, bir kale veya hisarı ya da bir kapı veya köprüyü müdafaa etmek üzere onun ilerisine yapılan mazgal delikli ve siperli sur ve kule anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Arseven, *a.g.e.*, s. 909.

22 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 2/106.

23 Arseven, *a.g.e.*, s. 908.

24 Keşif defterinde geçen *siper dîvârî* ifadesi için bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/77.

25 Keşif defterinde birçok defa burçlara ait siper ve hisar-peçeler ile burçların etrafındaki hisar-peçelerin harpüştelerinden bahsedilmiştir. Bazı örnekler için bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 2/19, 21, 33; lef. 4/59, 65, 71; lef. 5/99, 100, 101, 106, 107. Bir örnekte ise sadece “peçe” ifadesi kullanılmış, burcun peçesinin harap olduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/75.

3. 1815 Haritası'nda Antalya Kalesi'nin Görünümü, Hendekleri, Perde Surlar ve Dış Surlar

Antalya, verimli ve tarımsal açıdan zengin bir ovanın kenarında, Anadolu'nun iç bölgelerine giden kara yolunun kavşağında ve Akdeniz'e açılan doğal bir limanın üzerinde konumlanır. Şehrin kuruluşunda ve gelişiminde bu konumu, daha sonra korunaklı bir limana dönüşecek küçük bir deniz girintisinin varlığı ve denize kolay ulaşılabilirlik özelliği rol oynamıştır. Limanın merkezde olduğu ilk yerleşim, muhtemelen, kurulduğu dönemde bir savunma sistemine sahipti. M.Ö. 2. yüzyılda "Attaleia" olarak şehirleşmesiyle birlikte bu ilk yerleşim büyük bir fiziki değişime uğramış, günümüzde bilinen sur duvarlarının çevrelediği alana yayılmıştı.²⁶

Şehri kuşatan surlar 20. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalmıştır. Bu durum, en sonuncusu 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve sürekli yenilenen tamiratlar nedeniyle. Babiâli'nin Avrupa'daki gibi surları yıkmaya yönelik ilk girişimleri ise 1870'lere tarihlenir. Fakat bu girişimler sürekli ertelenmiş, 1914'teki ilk kapsamlı yıkım, surların şehri havasız bırakarak sağlığı tehdit ettiği gerekçesine dayandırılmıştır. Yıkım, *Ali Paşa Sarayı*'nin bulunduğu bölüm ve çevresinde başlatılmıştır.²⁷

Antalya surları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli savunma yapıları arasında yer alıyor ve batıdan doğuya doğru bir at nalı biçiminde geniş bir kavis çizerek şehri kuşatıyordu. Sur önünde perde sur, onun ilerisinde ise ön savunma hattını oluşturan hendek bulunuyordu. 1815 haritasında göze çarpan ilk husus şehrin istihkâmını güçlendirmek için Roma döneminde kazıldığı düşünülür,²⁸ 17. yüzyılın ikinci yarısında şehre gelen Evliya Çelebi'nin "yirmi arşın derinlikte, yirmi arşın eninde, kesme kaya hendek" olarak tanımladığı bu hendeklerdir.²⁹ Topun

26 Burhan Varkıvaç, "Surların Oluşum Süreci Üzerine Bazı Gözlemler", Redford, Scott; Leiser, Gary, *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi* içinde, çev. İnci Türkoğlu, Suna-İnan Kırak Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2008, ss. 57-58.

27 H. Hellenkemper; F. Hild, "Lykien und Pamphylien", *Tabula Imperi Byzantini*, 8 (2004), s. 320. Haziran 1919'da *Kebir Kapı* (Kale Kapısı) ile 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekseriyetle "Tophane" adıyla anılmaya başlanan *Ali Paşa Sarayı*'nin bulunduğu alan arasındaki duvarlar yıkılmış bulunuyordu. Ancak kale bedenlerinin enkazı hala yerli yerindeydi ve hem bu enkazın hem de açığa çıkana arazinin (otel, gazino ve park inşası amacıyla) değerlendirilmesi için yerel belediye bazı girişimlerde bulunmuştu. Bkz. BOA. DH. UMVM. 97-38.

28 Leyla Yılmaz-Kemal Tuzcu, *Antalya'da Türk Dönemi Kütabeleri*, Haarlem 2010, s. 21; Aşkıdil Akarca, *Şehir ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 175.

29 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Kütalya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekte, Medine*, c. I, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 310.

yaygın bir kullanım alanı bulduğu 15. yüzyıla kadar kaleleri bir hendekle -ve perde surla- ihata etmek, muhacimlerin sur duvarlarını aşıp şehre girmelerini sağlayan kuşatma merdivenlerine ve şahmerdanlara karşı alınabilecek en güçlü tedbirdir.³⁰ Bu sebeple Antalya Kalesi, on iki adım genişliğinde, muhtemel bir tehlikeye karşı içi suyla doldurulan derin bir hendekle çevrelenmişti.³¹

1815 haritasının en batısında, kaleyi çevreleyen hendeklerin ötesinde -Kadınyarı'nın olduğu tarafta- yer alan başka bir hendek daha çizilmiştir. Bu hendek, herhalde Düden'in kolu olan nehirdi (Kadın Deresi) ve şehrin savunmasında doğal bir engel işlevi görüyordu. Bu doğal engel, muhtemelen 1812-1814 kuşatmasında derinleştirilmiş, şehri çepeçevre muhafaza etmesi için tahkim edilmiştir. Haritada da belirtildiği gibi hendek işlevi gören nehrin şehre bakan doğu tarafı bir duvarla güçlendirilmişti. Haritada bu duvarın çizildiği alanın içine *seğirdim dîvârî* ifadesi düşülmüştür. Tüm bu hususlar şehrin harici savunma hattını göstermesi açısından önemlidir.

Kuşatma döneminde esas çatışmaların yaşandığı şehrin varoşu, Düden'in oluşturduğu bu doğal hendek ile Antalya Kalesi arasındaki geniş sahada yer almıştır.³² Tekelioğlu İbrahim Bey, "120 kıt'a kâgir kule" ile donattığı ve şarapoller kazdırdığı bu bölgeyi kale savunmasının bir parçası olarak görmüştür.³³ Zaten 19. yüzyılın başlarında bu bölge İbrahim Bey'in buradaki konağına (Mesellim Konağı) atıfla "Varoş Kalesi" olarak isimlendirilmiştir.³⁴ 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bu bölümün tamamen yerleşime açıldığı düşünüldüğünde, isyanın bastırılmasından sonra buradaki şarapollerin doldurulmuş, "tabya" adı da verilen kulelerin ise yıkılmış veya yıktırılmış olması ihtimal dâhilindedir.³⁵ Yerleşime açılma süreci 1821 Mora İsyanı'ndan sonra şehre gelen göçmenlerin bir kısmının "şarampol ve

30 Matthew Bennett; Jim Bradbury vd., *Dünya Savaş Tarihi Ortaçağ, Têhizat-Savaş-Yöntemleri- Taktikler 500-1500*, c. 1, çev. Özgür Kolçak, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, ss. 196, 201.

31 Hellenkemper; Hild, *a.g.e.*, s. 324.

32 Bu varoş bölgesi bazı belgelerde "sevad-ı belde" olarak adlandırılmıştır. Bkz. BOA. C. DH. 76-3780.

33 BOA. HAT. 1224-47843; BOA. HAT. 1224-47851.

34 BOA. HAT. 1224-47828.

35 1830'ların ortalarında şehrin istihkâmını kuvvetlendirmek için bu muhite ve kalenin hemen dışında yer alan kara tarafındaki sekiz noktaya tabya inşa edilmesi için girişimlerde bulunulduğu göz önüne alınırsa, Tekelioğullarına ait "tabyaların" isyanın bastırılmasının akabinde veya bir süre sonra yıkıldığı ya da yıktırıldığı düşünülebilir. Her ne kadar yüksek maliyeti nedeniyle gerçekleştirilmemiş bir tasarı olarak kalsa da, 1835-36'da Antalya Kalesi'nin varoşunda inşa edilmesi tasarlanan tabyalar için bkz. BOA. D. BŞM. BNE. d. 16431, lef. 8.

çevresindeki saz damlara” iskânıyla başlamış,³⁶ Teşvikiye Mahallesi’nin kurulmasıyla nihai halini almış olmalıdır.³⁷ 20. yüzyıla gelindiğinde ise geçmişte burada bulunan şarmpol ve savunma kulelerinden geriye bir mahallenin adı (Şarmpol Mahallesi) yadigâr kalmıştır.

1815 haritası, şehri bir miğfer gibi çevreleyen ve esas müdafaa hattını oluşturan dış surların tümünün, Bizans döneminde yapıldığı iddia edilen alçak bir perde surla kuşatıldığını da gösterir.³⁸ Haritada siyah kesik çizgilerle gösterilen ve keşif defterinde *hârici estâr dîvâri* (hisar-peçe) adıyla tanımlanmış bu dişli (dendân) duvar, keşif defterinden anlaşıldığı kadarıyla ortalama 3,5 zirâ’ (2,5 metreden fazla) yüksekliğinde idi ve yedi adım kadar ardında yer alan kendisinden daha yüksek dış sur duvarı tarafından etkin biçimde korunabiliyordu. Kale mimarisi açısından perde surların esas işlevi hendekleri müdafaa etmektir.³⁹

Harita, kale burçlarını birbirine bağlayan ve yüksekliği topografyaya göre değişen dış surları da gösterir.⁴⁰ Keşif defterinde ifade edildiği üzere bu duvarların üzerinde seğirdim terası adı verilen devriye yolu yer alır. Antalya Kalesi’nin seğirdimleri, esas sur duvarının üzerine inşa edilmiş siper ve dendânlarından oluşturulmuştur. Duvarların üzerinde piyade trafiğine imkân veren bu terasa merdivenler aracılığıyla çıkılmaktadır ki, defterde merdivenlerin varlığı “*kal’aya ‘urûc edecek nerd-bân’*” ifadesiyle anlatılmıştır.⁴¹ Haritada ise sadece kuşatma esnasında tahrip olmuş merdivenler resmedilmiştir.

Burada son olarak, haritada perde surların üzerinde siyah kesik, dış sur duvarlarının üzerinde ise kırmızı kesik çizgilerle gösterilen dendânların sayısal bir karşılığı olmadığını; keşif defterinde dendânlara ve onların üzerindeki harpüştelere, yaşa-

36 AŞS. 19/388b.

37 BOA. İ. ŞD. 1702-23.

38 Leyla Yılmaz, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 107. Öte yandan, hendek, perde sur ve dış surdan oluşan bu tahkimat sisteminin ne kadar eski olduğu hususunda kesin bir tahminde bulunmak güçtür. Perde surlar ise 10. yüzyıldaki Arap akınları döneminde tahkim edilmiştir. Bkz. Hellenkemper; Hild, *a.g.e.*, s. 325.

39 Arseven, *a.g.e.*, s. 909.

40 E. Sperling, “Ein Ausflug in die Isaurischen Berge im Herbst 1862”, *Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde*, c. 16, Berlin 1864, s. 67. Surların yüksekliği hakkında keşif defterinde verilen rakamlara göre dış sur duvarlarının yüksekliği genel olarak 12 ila 18 zirâ’ (9 ila 14 metre kadar) arasında değişmektedir. *Ali Paşa Sarayı*’nı çevreleyen bölümde ise duvar yüksekliği 14 metreye kadar çıkmaktadır. Dış surların en alçak olduğu bölüm, ortalama 9 metre yükseklikle *Mermerli Köşk* ile *Hıdırlık Burcu* arasında kalan falezlerin üstündeki sur hattıdır.

41 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/60, 69.

dıkları tahribat nedeniyle “*hisarpeçe ve harpüşteleri bazı tecdüd ve tamiri*” ifadesiyle atıf yapıldığını ifade etmek gerekir.⁴²

3. 1815 Haritası'nda Kale Kapıları

Mustafa Raşid Efendi'nin haritasında liman ve çevresi hariç dış surların içinde kalan şehir, birbirinden ayrı altı bölüm halinde resmedilmiştir. Dış surlar ile perde surlar arasında yer alan toprak şerit ise beş bölüme ayrılmıştır. Tüm bu bölümler arasında geçiş ve irtibat haritada da gösterilen kapılar aracılığıyla sağlanmaktadır.

Kale mimarisinde kapı, en basit haliyle, sur duvarlarına açılmış geçitlerdir. Bu geçitler vasıtasıyla kaleler dış dünyaya açılır; ancak kapılar en çok kalelerin farklı bölümleri arasındaki irtibatı sağlar. 17. yüzyılın ikinci yarısında Evliya Çelebi, Antalya Kalesi'nde birçoğu mahalleler arasında yer alan, bazıları geceleri kapanan, bazıları kapanmayan yirmi iki kapı olduğunu yazmıştır.⁴³ Corneille Le Bruyen ise sadece kalenin dışarıya açılan kapılarına değinmiş, şehrin biri limanda diğeri kara tarafında olmak üzere iki kapısı olduğunu söylemiştir.⁴⁴

1815 haritasında Antalya Kalesi'nin muhtelif bölümlerinde yer alan –bazen tek bir mevkide iki veya daha fazla sayıda olmak üzere– otuz bir kapı gösterilmiştir. Haritadan anlaşıldığı kadarıyla, Mehmed Paşa Câmi karşısındaki burçtaki iki kapı açıktır. Kırmızı çerçevesi resmedilmiş kapıların ahşap, siyah çerçevesi olanların ise “poterna” olarak tanımlanan, tehlike anında örülerek battal hale getirilebilen küçük kapılar olduğu düşünülebilir.⁴⁵ Bu tip kapıların tamamı perde surların üzerinde ya da arasındaki duvarlarda yer almaktadır.

Poterna tipi kapıların sadece iç sur duvarları üzerinde değil, perde surların üzerinde de bulunması, bu kapıların esas işlevinin –Ortadoğu şehirlerinde mahalleler arasındaki etnik bölünmeyi yansıtan ve iç güvenliği sağlamak amacıyla yapılmış mahalle kapılarının aksine– harici saldırganları engellemek olduğunu düşündürmektedir.

42 Bazı örnekler için bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 1/4, 5, 6, 8.

43 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 311.

44 Corneille Le Bruyn, *Voyage au Levant, L'Asie Mineure, Chio, Rhodes, Chypre, &c. D'Egypte, Syrie, & Terre-Sainte*, c. 2, Paris 1725, s. 522.

45 Semavi Eyice, “Kale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 235.

a. Perde Surlar Üzerindeki Kapılar

Haritanın çizildiği tarihte Antalya Kalesi'nin perde surları üzerinde üç farklı noktada, biri kapalı beş kapı vardır. İlk iki kapı, Kaleiçi'nden "varoşa" çıkışı sağlayan yegâne kapı olan ve günümüzde Saat Kulesi olarak işlev gören burcun bitişiğindeki *Kebîr Kapı*'nın (Kale Kapısı) karşısındadır. Burada perde sur üzerinde yer alan ve keşif defterinde *Kapı Burcu* olarak tanımlanan bir burç göze çarpar. Bu burcun içinde iki kapı (*burc-ı mezkûrun dâhili ve hâricinde olan iki aded kapu*) vardır (**Ek 1-A2, A3**).⁴⁶ Bu kapılardan çıkınca hendek üzerindeki dolgu alandan geçilir ve hendeğin çarşı tarafında yer alan bir diğer kapıdan (*burc-ı mezkûr verâsi ittisali hendek dîvâri beyninde çarşu tarafında olan ahşap kapu*) çarşıya çıkılır (**Ek 1-A1**).⁴⁷ Bu mevkide kapı sayısının bu denli artırılması ve kapıların burçların içine konumlandırılmasının nedeni ise kaleye girişlerin sıkı bir şekilde kontrol altına alınmak istenmesidir. Evliya Çelebi de, bu güvenlik endişesiyle ilişkili olsa gerek, şehrin "varoşa" açılan kapılarının ardında Dizdar Divanhanesi ve mescidi olduğunu, bütün neferlerin bu mahalde "pür-silah hazır" bulunduğunu yazmıştır.⁴⁸

Perde surlar üzerindeki diğer kapı, *Baruthane Burcu*'nun karşısında yer alan *Seğirdim Duvarı Kapısı*'dır (**Ek 1-A4**). Bu kapının, ani huruç hareketleriyle kaleyi kuşatanları tehdit etmek amacıyla açılmış bir "çıkış kapısı" (hurûc kapısı) olduğu düşünülebilir.⁴⁹ Bu nedenle *Seğirdim Duvarı Kapısı*, Topkapı Sarayı'nda bulunan 1838'de çizilmiş "Bahr-i Sefid Sevâhilinde Kâin Antalya Kal'ası'nın Resm-i Musattahı" adını taşıyan bir resimde "Ali Paşa Kapısı" olarak tanımlanmış ve hendeklerin üzerinden geçirilen bir köprü vasıtasıyla şehrin "varoşa" çıkan iki kapısından biri olarak resmedilmiştir.⁵⁰ Ne var ki 1815 haritasında bu kapı aracılığıyla "varoşa"

46 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/111.

47 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/113. Kale Kapısı mevkiindeki hendek üzerinden çarşıya nasıl geçildiğine ilişkin, örneğin bu mevkide bir köprünün olup olmadığına ilişkin kesin bir bilgi yoktur. Kadriye Hüseyin'in 1921'de yaptığı Antalya tasvirinde geçen "iner kalkar köprü, hendek, şurasında burasında bir tarih veya Kur'an ayetleri taşıyan kitabeler bulunan, tasavvur edilemeyecek kalın duvarlar, hepsi yerli yerinde" ifadesinin ise Kale Kapısı için olup olmadığı açık değildir. Dolayısıyla, bu mevkide, hendek içinde dolgu bir yolun bulunduğu ve bu dolgu yol vasıtasıyla hendek üzerinden çarşıya geçildiği düşünülebilir. 1815 haritası ile keşif defterinde de herhangi bir köprüye atf yapılmamıştır. Kadriye Hüseyin'in söz konusu tasviri için bkz. Kadriye Hüseyin, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, çev. Necmeddin Sahir Silan, Cumhuriyet Kitap, İstanbul 1999, s. 106.

48 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 310.

49 "Çıkış kapısı" kavramı için bkz. Akarca, *a.g.e.*, s. 167.

50 TSMA. E. 9420-1.

çıkılabildiğine ilişkin hiçbir emare yoktur. Çünkü kapının bulunduğu perde sur üzerinde hendeği aşacak bir köprü gösterilmemiştir.

Perde surlar üzerinde yer alan ve 1815'te Kaleiçi'nin iki kapalı kapısından ilki olan kapı *Alaca Köşk* mevkiindeki *I. Bâb-ı Mesdûd*'dur (**Ek 1-A5**). Antalya Kalesi'nin iki *Bâb-ı Mesdûd*'undan biri olan –diğeri “Hadrianus Kapısı”dır– bu kapının ilk ne zaman açıldığı bilinmemektedir. Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısında buradaki dış surun üzerinde bir kapı açılmış ve bu kapıya “Yeni Kapı” adı verilmiştir. Dolayısıyla, 1815 haritasında perde sur üzerinde yer alan *I. Bâb-ı Mesdûd*, aynı mevkideki dış sur üzerinde “Yeni Kapı”nın açılmasından sonra tekrar işlev kazanan kapı olmalıdır. Gerçekten de 1839'da Alaca Köşk mevkiindeki surlara “sağır bir kapı” açılması için talepte bulunulmuş,⁵¹ 1846'ya tarihlenen bir tahriratta da ahalinin ihtiyacı için –reayanın Kaleiçi'ne “sığışamayıp” kale dışına taşınması nedeniyle– kalenin güneydoğusunda şehrin Müslüman ve Hıristiyan sakinlerinin bir arada yaşadığı Makbule Mahallesi sonundaki kale duvarında bir kapı açılması, hariçte ise hendek üzerinde taştan bir köprü bina edilmesi talebi tekrar edilmiştir.⁵² Bu kapının dışındaki cadde ise 1870'lerde bile “Yeni Kapı Caddesi” olarak adlandırılmıştır.⁵³

Burada son olarak, haritada kapalı halde gösterilenler de dâhil, perde surlar üzerindeki tüm kapıların, kaleden çıkan askerlerin daha savunmasız olan sağ taraflarını surlara verecek şekilde konumlandırıldıklarını söylemek gerekir. Bu konumlandırma, sadece *Seğirdim Duvarı Kapısı*'nın değil, perde surlar üzerindeki tüm kapıların “hurûc kapısı” işlevi görmüş olabileceğini düşündürmektedir.

b. Toprak Şerit Üzerinde Geçiş Sağlayan Kapılar

1815 haritasında perde surlar ile dış surlar arasında kalan toprak şeridin oluşturduğu bölümün, duvarlarla birbirinden ayrıldığı görülür. Bu bölümler arasındaki geçişler ise biri *Kebîr Kapı*'nın doğusunda (**Ek 1-B1**), diğer üçü batısında (**Ek 1-B2, B3, B4**) yer alan ve haritada içi kahverengiyle boyanmış şekilde çizilen kapılar vasıtasıyla sağlanır. Örneğin, güneydeki dış sur duvarlarının önündeki geniş toprak şerit ile *Değirmen Burcu*'nun önündeki toprak şeride ve *Zeytinlik* adıyla

51 Burada bir kapı açılma talebinin sebebi Rum nüfusun artması ve Kaleiçi'nin bu nüfus artışını karşılayamamasıydı. Bu nedenle Rumlar sur dışına çıkmayı talep etmişlerdi. Bkz. BOA. İ. HR. 2-51, lef. 2.

52 BOA. A.} MKT. 46-12; BOA. A.} MKT. 125-81.

53 AŞS. 91/ sayfa 2.

tesmiye olunmuş, içinde toprakların bulunduğu ve nihayetinde perde surun bittiği alana sadece bu kapılar aracılığıyla geçilebilmektedir.

Bu vaziyetten anlaşıldığı üzere bu kapılar, hendeği ve perde surları aşabilen saldırı-
ganlara karşı kalenin savunmasında önemli bir işleve sahiptir. Bu işlevin en güçlü
şekilde tanımlandığı yer ise *Kebîr Kapı*'nın karşısındaki toprak şerittir. Burada eşit
ve mütenazır olmayan kuleler ve muhtelif kapılar arasında kalan toprak şerit vası-
tasıyla şehrin giriş kapısı, dar ve muhacimler için tehlikeli bir avlunun ardına alın-
mıştır.⁵⁴ Bu dar alan, müdafilere, kalenin içine girmek için *Kebîr Kapı*'yı zorlayan
saldırıganları yok etme imkânı vermektedir.⁵⁵

c. Dış Surların Üzerindeki Kapılar

1815 haritasında dış surlar üzerinde on farklı noktada (biri kapalı) on iki kapı res-
medilmiştir. *Mermerli Köşk* mevkiinden itibaren bu kapıların isimleri şöyledir: *Mer-
merli Köşk*'te falezlere açılan *Küçük Kapı* (**Ek 1-C1**);⁵⁶ *Alaca Köşk Burcu*'nun doğusun-
da yer alan ve günümüzde “Üç Kapılar” ve “Hadrianus Kapısı” olarak da bilinen
II. Bâb-ı Mesdûd (**Ek 1-C2**); çarşıya açılan *Kebîr Kapı* (**Ek 1-C3**);⁵⁷ *Kale Derânına*
Giden Kapı (**Ek 1-C4**); *İskele Tarafına Giden Kapı* (**Ek 1-C5**); “Tophane Kapısı”
olarak da adlandırılan *Kemikli Kapı* (**Ek 1-C6**);⁵⁸ *I. Bahçe Kapısı* (**Ek 1-C7**); *Tabya*
Kapısı (**Ek 1-C8**); diğer adı “Hasbahçe Kapısı” olan *II. Bahçe Kapısı* (**Ek 1-C9**);⁵⁹

54 Aşkıdıl Akarca bu tür kapıları “avlulu kapı” adıyla tanımlamıştır ve avlulu kapılardan bazılarında
çeşme ya da sarnıç bulunduğunu yazmıştır. Bkz. Akarca, *a.g.e.*, s. 155, 166. Antalya Kalesi'nin
Kebîr Kapısı önünde, dış sur ile perde sur arasında kalan bu “avlulu” bölümüne, 1819'da taş kemerli
ve taş tekneli bir çeşme inşa edilmiş, çeşmenin üzerine katran ağacından, üstü tahta kaplı kiremit
çatı eklenmişti. Bkz. BOA. D. BŞM. BNE. d. 16224, lef. 2.

55 Eyice, a.g.m. s. 235. 1472'de Papalık ordusunun Antalya'ya yönelik saldırısının savuşturulduğu
yer, muhtemelen, *Kebîr Kapı* ile *Kemikli Kapı* arasında kalan bu alandı. Bkz. Hellenkemper; Hild,
a.g.e., s. 335.

56 Rıfat Özdemir muhtemelen AŞS. 3/124'teki “*kal'a-ı mezkûrun Âsîtâne Kapusu yesârî tarafından Hıdırlık*
nam mahalle varınca” ifadesinden hareketle, bu kapının *Âsîtâne Kapısı* olduğunu iddia etmiştir. Bkz.
Özdemir, a.g.m. s. 136. Ne var ki keşif defterinde bu kapı *Küçük Kapı* (*Mermerli Köşk tahtında derya*
tarafında olan Küçük Kapı) olarak adlandırılmıştır. Bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/35.

57 Bu kapı keşif defterinde *Kebîr Kapı* olarak tanımlanmıştır. 3 numaralı şer'iyye sicilinde “*Âsîtâne*
Kapısı” olarak adlandırılan kapı da bize göre bu kapıdır. Zira AŞS. 3/124'te Antalya Kalesi
sağ ve sol olmak üzere iki bölüme ayrılmış, *Kebîr Kapı*'nın (yani *Âsîtâne Kapısı*'nın) sol tarafında
Karakâş Câmi ile Hıdırlık Burcu'na; sağ tarafında ise *Baruthane Burcu*'na atuf yapılmıştır. Bkz. AŞS
3/124.

58 Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul 1338, ss. 33-35.

59 Kapı, Georgos Pehlivanidis tarafından “Hasbahçe Kapısı” (Χασ-πλαχτσα Καπουσου) olarak
tanımlanmıştır. Bkz. Georgos Pehlivanidis, *Attáleia kai Attaleiotes, Pamfylia, Lykia, Pisidia, Kilikia A,*

Gümrük Kapısı (Ek 1-C10); “Tuz Kapısı” adıyla da bilinen *Debbağhane Kapısı (Ek 1-C11)*⁶⁰ ve *Merdivenli Kapı (Ek 1-C12)*.

Dış surlar üzerindeki bu kapılar içinde 1815'te “varoşa” çıkışı sağlayan tek kapı şehrin ana giriş kapısı olan *Kebîr Kapı*'dır. Ana giriş kapısı olduğu için *Kebîr Kapı*, adından da anlaşılacağı üzere tekerlekli araçların ve develerin geçebileceği genişliktedir. Kapı ve çevresi Kaleiçi'ne gelen herkesi; tüccarları, seyyahları ya da yolcuları karşılayan ilk yerdir. Bu nedenle seyyahların ilgisini fazlasıyla çekmiş, örneğin 1886'da Antalya'ya gelen Süleyman Şükrü, *Kebîr Kapı*'nın bulunduğu, “kentın garba düşen şarmpolü kenarındaki büyük çarşıya bakan dağ misali duvar”dan bahsetmiş ve duvara –bir imar faaliyetinin nişanesi olabileceğini iddia ettiği– Sultan Mahmud'un tuğrasının işlendiğini yazmıştır.⁶¹

Şehrin savunması açısından bakıldığında, kalenin ana giriş kapısı olan *Kebîr Kapı*'nın mutlak surette sıkı tahkim edilmiş olması, burçların himayesi altına alınması gerektiği açıktır. Bu nedenle *Kebîr Kapı*, haritada görülebileceği gibi iki burcun arasında yer alan ve keşif defterinde *Kapı Burcu* olarak adlandırılan bir burcun içindeydi. Ayrıca, bu mevkide perde surlar üzerinde de olduğu gibi tek bir kapı yoktur; iç içe geçmiş üç kapı vardır. Mustafa Raşid Efendi bu kapılardan Orta Kaleiçi'ne açılanını *Kale Derûnuna Giden Kapı*, limana açılanını ise *İskele Tarafına Giden Kapı* olarak tanımlamıştır. Bu mevkide pek çok kapı olması nedeniyle -perde surlar üzerindeki iki, çarşı tarafındaki bir kapı da düşünüldüğünde buradaki kapı sayısı altıdır- bu bölüm “*Kapı Ağzı*” veya “*Kale Kapısı Ağzı*” olarak adlandırılmıştır.⁶²

İç içe geçmiş kapıların haricinde *Kebîr Kapı*, biraz evvel de ifade edildiği gibi, ar-

Athína 1989, s. 82.

60 Kapı, Georgos Pehlivanidis tarafından “Tuz Kapısı” (Ντουζ-Καπουσου) olarak tanımlanmış; 20. yüzyılın başlarına tarihlenen belgelerde de bu isimle anılmıştır. Bkz. Pehlivanidis, *a.g.e.*, s. 82; BOA. İ. DH. 1454-17, lef. 2-1. “Tuz Kapısı” adının nereden geldiği malum değildir; belki de isim Zanaioğlu Strati'nin iskeledeki tuz mağazası nedeniyle verilmişti. Bununla birlikte *Tuz Kapısı* debbağhanelerin olduğu bölümde idi. Dolayısıyla “Tuz Kapısı” adının derilerin tuzlanmasıyla da ilişkisi olduğu düşünülebilir. Zanaioğlu Strati'nin iskelede tuz mağazası için bkz. BOA. ML.VRD.TMT.d-9665.

61 Kırçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatül-Kübra*, yay. Salıp Şarççı, Eğirdir Belediyesi Yayınları, Eğirdir 2005, s. 61. Sultan II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan kitabe, Tekelioğlu İsyani'nin bastırılıp kalenin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinden ve bu makalede ele alınan imar faaliyetinden sonra, 1818'de burca işlenmiştir. Günümüzde Kaleiçi'ndeki Etnografya Müzesi'nin bahçesinde sergilenen kitabe şu yazılıdır: “Müşerref eyledi el-hakk kal'a-i tuğrâ-yı sultânı mehâbet-i âsârı hayrelendirdi çeşm-i düşmânı tavil-i ömr-i nuh ile mu'ammer eylesun Allah sebeb-i ihyâsi sultan-ı cihân Mahmud hâkâmı sene hicri 1233.”

62 BOA. D. BŞM. MHE. d. 13237, lef. 4; BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 16-1.

dında bulunduğu avluyla, çifte girişler, köşeli veya yilankavi geçitler ve hendek üzerinde yer alan en az bir köprüyle daha tahkim edilmişti. *Kebîr Kapı*'nın 17. yüzyılda da benzer şekilde tahkim edildiğini Evliya Çelebi'nin yazdıklarından anlamak mümkündür. Evliya Çelebi, “Varoş Kapısı” olarak tanımladığı *Kebîr Kapı*'nın bu özelliklerine değinmiş, Antalya Kalesi'ni dışarıya bağlayan ve “Şahrah” adı da verilen büyük kara kapısının “birbiri içine geçmiş, yedi kat eğri büğrü, kimi doğuya kimi batıya bakan bir geçit” olduğunu yazmıştır. Seyyah, buradaki her bir kapı arasında “nice bin hile ve şeytanlıklar olduğunu”, “Varoş Kapısı”ndan başka hiçbir yerden karaya çıkılmadığını, tüm şehir halkının bu kapıya muhtaç olduğunu sözlerine eklemiştir. Seyyahın, “her bir küçük kapının arasında nice bin hile ve şeytanlıklar olduğu” ifadesi ile “asma demir kafesler ve çeşit çeşit savaş aletleri asılı ve cephaneye ile bezeli kapılardır” sözünü, bu mevkiye bulunan ve perde sur üzerindeki geçişi sağlayan kapıların kalenin savunmasına dönük işleviyle bir arada düşünmek gerekir.⁶³

1815 haritasında kale dışına açılan dış surlar üzerindeki diğer üç kapı ise *Merdivenli Kapı*, *Tabakhane Kapısı* ve *Gümrük Kapısı*'dir. Limana, dolayısıyla denize çıkışı sağlayan bu üç kapı, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde; “Büyük Liman Kapısı”, “Ortanca Kapı” ve “Küçük Kapı” olarak adlandırılmıştır.⁶⁴

Evliya Çelebi'nin “Büyük Liman Kapısı” adını verdiği kırk taş merdivenle limana inen güneye nazır kapı, 1815 haritasındaki *Merdivenli Kapı*'dir. Öte yandan 19. yüzyıla tarihlenen bazı kaynaklarda bu kapının adı “Su Kapısı” olarak geçmektedir.⁶⁵

Evliya Çelebi'nin kemeri üzerindeki beyaz mermerde tam bir insan boyunda derviş tasviri olduğunu ifade ettiği ve gümrük binasına çok yakın olduğunu söylediği “Orta Kapı” ise *Debbağhane Kapısı* olmalıdır.⁶⁶

63 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 310. Kalelerin ana kapıları üzerinde bu şekilde silah teşhir edilmesi veya silah kabartmaları bulunması, kapının ve kalenin korunması çabasıyla ilişkiliydi. Bu şekilde, kapının ve kalenin silahların himayesinde olduğu açıklanmak istenmiş gibidir. Bkz. Akarca, *a.g.e.*, s. 165.

64 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 311.

65 Charles Wilson, *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, etc.*, London 1895, s. 122.

66 Süleyman Fikri Erten bana göre hatalı bir şekilde üzerinde derviş tasviri bulunan “Orta Kapı”nın, “Husûsi Muhasebe tarafından yaptırılmış olan cesim un fabrikası önünde cenûba nâzır nakışlı kapı” olduğunu iddia etmiştir. Ne var ki Evliya Çelebi'nin bahsettiği “Orta Kapı”, *Debbağhane Kapısı*'dir; Süleyman Fikri ise esasında Hasbahçe'nin limana açılan kapısı olduğu için “Hasbahçe Kapısı” da denen *II. Bahçe Kapısı*'ni tarif etmektedir. Keşif defterinde bu kapıya *Debbağhane Kapısı* denmesinin sebebi ise burada bulunan debbağhanelerdir. Bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 310; Süleyman Fikri Erten, *Antalya Tarihi*, Antalya 1948, s. 70; debbağhaneler için bkz. AŞS. 91/s.

Evliya Çelebi'nin adını verdiği diğer kapı “Gümrük Kapısı”dır ki, kapı 1815 haritasında da bu isimle anılmış, 1835'e ait bir kayıta ise “Balçık Kapı” olarak zikredilmiştir.⁶⁷ Seyyaha göre bu gayet küçük bir kapıydı ve kibleye bakıyordu. Gümrükhane bu kapının iç tarafında yer alıyordu. Bu bölge aynı zamanda hanların olduğu ticari bölgeydi. Burada; “Bezir Hanı”, “Kapan Hanı”, “Dur Veli Hanı”, “Pirinç Hanı”, “Murad Paşa Hanı”, “Çavuş Hanı”, “Urum Ali Hanı”, “Serçe-i Nebi Hanı” isminde büyük odalı hanlar vardı. Mısır ile ticaret bu kapı üzerinden yapılıyordu.⁶⁸ Gümrükhane ve çevresi 19. yüzyılda da limanın ticari aktiviteye tahsis edilmiş bölümüydü.⁶⁹ Denize bakan kale duvarının adı “Gümrük Hisarı” idi.⁷⁰ Gümrükhane dışında birçok han –“Elmalı Hanı”, “Kadı Paşa Hanı”, “Yeni Han”, “Uzun Han” gibi– ve müstakil oda ile ambar bu muhitte yer alıyordu.⁷¹

1815 haritasında dış surlar üzerindeki *Bâb-ı Mesdûd* olarak tanımlanmış kapalı kapı 20. yüzyıl başlarında “Çiçekli Kapı” olarak adlandırılan, günümüzde “Üçkapılar” olarak bilinen “Hadrianus Kapısı”dır.⁷² İmparator Hadrianus'un M.S. 2. yüzyılda Antalya'yı ziyareti şerefine inşa ettirilen kapının bulunduğu kapalı alan ilk olarak 1870'lerde kazılmak istenmiş, ancak buna muvaffak olunamamıştı.⁷³ Kapı, 1881-1882'de Mutasarrıf Turhan Paşa'nın girişimleriyle başlatılan hafriyat çalışmaları sonucunda, bu mevkideki duvarların yıkılarak tarihi kapının gün yüzüne çıkarılmasıyla tekrar açılmıştır.⁷⁴ Hicri 1317 Konya Vilayeti Salnamesi'nde bu çalışmalar

182-1.

67 AŞS 6/73.

68 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 314.

69 Gümrükhane binasının 1869'da harap halde olduğu ve bazı yerlerinin tamir edilmesi gerektiği bildirilmişti. Ocak 1906'da çıkan şiddetli fırtına nedeniyle buradaki burçlar yıkılmış, birkaç kişi ölmüş ve iskele yolu tıkanmıştı. Bkz. BOA. İ. DH. 591-41111; BOA. DH. MKT. 1055-9.

70 AŞS 6/75.

71 Örneğin Tekelioğlu Hacı Mehmed Ağa'ya ait Yeni Han'ın yirmi üç odası vardı; hanın bitişiğinde, gümrük görevlilerinin ikamet ettiği odalar bulunuyordu. Uzun Han'da ise ticari mağazalar vardı. Bkz. BOA. D. BŞM. MHE. d. 13237, lef. 3, 6.

72 Süleyman Fikri, *Antalya Lıvası Tarihi*, s. 35.

73 E. J. Davis, yetkililerin 1872'de buradaki girişi tekrar açmak için girişimde bulduklarını, ancak duvarın iç kısmında, girişin hemen ardında bir ev olduğunu ve ev sahibinin bu işe onay vermediğini yazmıştır. Bkz. E. J. Davis, *Anadolu, 19. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Pisidia Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 163.

74 Burhan Çağlar, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010, s. 243. Kapı hakkında Lanckoronski şunları yazmıştır: “Antalya'daki eski yapılar arasında en kayda değer olanı, şehrin doğusundaki üç kemerli kapıdır. Biri Iulia Sancta Kulesi diye adlandırılan iki

enasında kapının üzerinde “nakş ve kalemi fevkalâde bir maharetle yapılmış ve ehl-i rağbetin nazar-ı hayretini celb etmiş” bir zafer takına tesadüf edildiği, takın üzerindeki bakırdan imal edilmiş yazıda “Roma imparatorlarından Hadrianus’un şerefine mahsustur” ibaresinin görüldüğü ve bu hurûfun o vakit Müze-i Hümayun’a gönderildiği bilgisi vardır.⁷⁵

Dış surlar üzerindeki bir diğer önemli kapı da *Kebîr Kapı*’nın batısında yer alan ve haritada *Kemikli Kapısı* olarak adlandırılan kapıdır. Haritada *Ali Paşa Sarayı* olarak işaretlenen bölüme doğrudan girişi sağlayan *Kemikli Kapı*, bazı kaynaklarda “Tiberius Kapısı” olarak tanımlanmıştır. Örneğin Süleyman Fikri bu kapının şehirde İmparator Hadrianus adına inşa edilen iki kapıdan biri olduğunu iddia etmiş; ancak 1844’te Mazhar Paşa tarafından yıktırıldığını ve “el-yevm Tophane Kapısı ismiyle yâd edilen mevkide” bulunduğunu yazmıştır.⁷⁶ 20. yüzyılın başlarına tarihlenen pek çok başka kaynakta da kapı “Tophane Kapısı” adıyla tesmiye edilmiştir.⁷⁷

d. Baruthane Burcu’ndan Limana İnen Duvar (Ek 3-D) ile Mevlevihane ve Türbeler Bölümü’nü Çevreleyen Duvar (Ek 3-F) Üzerindeki Kapılar

Baruthane Burcu’ndan limana inen duvar hattı üzerinde iki farklı noktada iki kapı vardır. Mustafa Raşid Efendi bu kapıları *Cenûb Tarafına Mürûr Eden Kapı (Ek 1-D1)*

kule arasına sıkıştırılmış olan kapı, surlarla çevrili şehrin bir zamanlar ana girişlerinden biriydi. Şimdi ise molozlar arasında birkaç ayak yükselmektedir ve sadece dış taraftan görülebilmektedir. Kapı iç taraftan yapılarla kapanmıştır. Anıt oldukça iyi korunmuş olmasına, uzunca bir süre dış yüzünün bir duvarla örtülü olmasına borçludur. Birkaç yıl önce bu duvara bir delik açılmıştır.” Bkz. von Karl Grafen Lanckoronski, *Pamphylia ve Pisidia Kentleri*, c. I, çev. S. B. Gün, Suna-Inan Kırac Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2004, s. 10.

75 KVS. Def’a 28, Konya 1317, s. 196.

76 Süleyman Fikri “Tiberius Kapısı” (bazı kaynaklarda “Batı Kapısı”) olarak adlandırdığı kapı hakkında şunları yazmıştır: “... garb cihetine nâzır olup, Olbia, Phaselis, Termessos, Sagalassus, Kretapolis ve sair kasabalara giden yolun mebd’ i’tibâr olunurdu. Bu kapı üzerinde büyük bir heykel dahi mevcut idi ki kadim Yunanlıların Zeus’a ve-yâhûd deniz ilâhı Poseidon’a mahsûs idi. İş bu kapı (1844-1260) tarihinde Mazhar Paşa tarafından yıktırılmış ve elyevm ne kapı ne de heykelden bir nâm ve nişân kalmıştır.” Bkz. Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, ss. 33-35.

77 5 Şubat 1906 tarihli bir belgede “Tophane Kapısı”, “münhedim ve mâil-i inhidâm” olduğu; Mart 1907’de ise ittisalindeki burcun çökmekte olduğu gerekçesiyle zikredilmiştir. Kapı, Süleyman Fikri’nin 1922’de çizdiği şehir haritasında da bu adla anılmıştır. Georgos Pehlivanidis ise kapının üzerinde Zeus heykeli olduğunu, ancak bu heykelin 1844’te Muhtar Paşa (Μουχτάρ Πασά) tarafından yıktırıldığını, Mutasarrıf Turhan Paşa zamanında burada kazı yapıldığında kapının ön cephesinde bir yazıt bulunduğunu iddia etmiştir. Bkz. BOA. BEO. 2756-206645, lef. 1; BOA. İ.DH. 1454-1325. Ra/17; Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, s. 198; Pehlivanidis, *a.g.e.*, s. 98.

ve *İskele*ye Giden Kapı (**Ek 1-D2**) şeklinde adlandırmıştır. 1834'te Antalya Limanı'na çıkan Alexander William Kinglake'in iç kaledeki (*Ali Paşa Sarayı*'nin olduğu bölge) ikametgâhında oturan Muhassıl Osman Paşa ile görüşmek için geçtiğini belirttiği kapılardan ilki *İskele*ye Giden Kapı, diğeri ise "iç kalenin kapısı" adını verdiği *Cenûb Tarafına Mürûr Eden Kapı*' olmalıdır.⁷⁸

Mevlevihane ve Türbeler Bölümü'nü çevreleyen duvar üzerinde tek bir geçit (veya kapı) yer almaktadır. Bu yapı bölümün güney batı köşesinde, haritada belli belirsiz göze çarpan bir merdivenin üzerinde bulunmaktadır. Ne haritada ne de keşif defterinde adlandırılan bu yapı, esasında bir geçit görünümündedir ve bu nedenle haritada gösterilen diğer kapılar gibi numaralandırılmamıştır.

e. İç Surların Üzerindeki Kapılar

1815 haritasında I. iç sur üzerinde iki farklı noktada üç kapı; II. iç sur üzerindeki üç farklı noktada ise dört kapı vardır. I. iç sur hattı üzerindeki ilk kapı, *Merdivenli Kapı*'nin kuzeyinde yer alan ve haritada ismi belirtilmeyen bir kapıdır (**Ek 1-D3**). Diğer iki kapı ise Paşa Câmî'nin karşısındaki burçtadır (**Ek 1-D4, D5**).

II. iç sur hattı üzerinde batıdan kuzey doğuya doğru sıralanan kapıların isimleri ise haritada *Palamut Kapısı* (**Ek 1-D6**) ve *Balık Pazarı Kapısı* (**Ek 1-D8**) olarak belirtilmiştir. Haritada *Palamut Kapısı* ile aynı burçta yer aldığı görülen Güney Kaleiçi tarafındaki kapı (**Ek 1-D7**) ile sur hattının sonunda gösterilen *Sebilhane Burcu*'na yakın üçüncü kapının adı verilmemiştir (**Ek 1-D9**). Rıfat Özdemir *Sebilhane Burcu* yakınında bulunan "Çarşı Kapısı"ndan bahsetmektedir.⁷⁹ Bu kapının, Mustafa Raşid Efendi'nin haritasında II. iç sur hattı üzerinde gösterilen isimsiz son kapı olduğu düşünülebilir. Ancak bana kalırsa çok daha kuvvetli ihtimal, *Çarşı Kapısı*'nin, *Kebîr Kapı*'dan geçtikten sonra perde sur üzerinde yer alan çarşıya açılan kapı olduğudur.

Özellikle perde surlar ve dış sur duvarları üzerinde bulunan bu kapıların birçoğu, kuşatma yıllarında yıkılmış veya tahrip olmuştu. Bu nedenle, inşa ve tamirleri dolayısıyla keşif defterinde bu kapılardan sık sık bahsedilmiştir. Bunların nasıl inşa ve tamir edileceklerine dair deftere yazılanlar, bu kapıların özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Örneğin defterde *Kebîr Kapı*'nin "*kebîr köbri ağacından dört sıra kuşaklı,*

78 Alexander William Kinglake, *Eothen, Traces of Travel Brought Home from the East*, Leipzig 1846, s. 304.

79 Rıfat Özdemir, a.g.m., s. 136.

kablu bayrak demirli ve asma kilimli sair âlât-ı âheni ile mükemmel çift kanadlı”,⁸⁰ *Kemikli Kapı*’nın “*kebîr köbri ağacından dört sıra kuşaklı ve dirhem başlıklı, Semarkand asma kilidli, bayrak demirli ve sair âlât-ı âheni ile mükemmel çift kanadlı*”,⁸¹ *Merdüvenli Kapı*’nın “*kebîr köbri ağacından, dört sıra kuşaklı ve kablu bayrak demirli ve sair âlât-ı âheni ile mükemmel iki kanadlı*”,⁸² *Cenûb Tarafına Mürûr Eden Kapı*’nın “*çift kanadlı, dört sıra kuşaklı ve mis-marlı*”,⁸³ *Seğirdim Duvarı Kapısı*’nın “*kebîr köbri ağacından, dört sıra kuşaklı, kilimli ve çift kanadlı*”⁸⁴ olarak tekrar inşa edileceği notu düşülmüştür.⁸⁵

4. 1815 Haritası’nda Antalya Kalesi’nin Burçları

Mustafa Raşid Efendi’nin çizdiği haritada dikkat çeken bir diğer yapı grubu, sur duvarlarının üzerine oturan ve en önemli işlevi, sağladıkları yükseklik avantajıyla savunmacıların atış menzilini genişletmek ve surları yandan gelebilecek saldırılara karşı korumak olan burç ya da kule adıyla bilinen yapılarıdır.⁸⁶

Haritada I. iç sur üzerinde dokuz, II. iç sur üzerinde on sekiz burç resmedilmiştir. Ancak haritada dendânsız olduğu görülen bu burçların hiçbiri adlandırılmamış, keşif defterinde de bunlara ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bunun nedeni, kuşatma döneminde kalenin iç bölümlerinin çok fazla tahribata uğramaması olabilir.⁸⁷

Haritada perde surlar üzerinde ise üç burç gösterilmiş, ancak bunlar hakkında bilgi verilmemiştir. Haritadan anlaşıldığı kadarıyla bu burçlar, perde surlar üzerinde yer alan kapıların güvenliğini sağlamak amacıyla yapılmıştır. Örneğin, *Baruthane Burcu*’nun karşısında yer alan *Seğirdim Duvarı Kapısı*, buradaki burcun içindedir (**Ek 2-A3**). Keşif defterinde ise *Kebîr Kapı*’nın karşısındaki perde sur üzerindeki *Kapı Burcu* zikredilmiştir (**Ek 2-A1**).⁸⁸

80 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 4/81.

81 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 2/.21

82 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/35.

83 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 2/22.

84 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/98.

85 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/35.

86 Bennett; Bradbury vd., *a.g.e.*, s. 201.

87 Keşif defterinden anlaşıldığı kadarıyla Kaleiçi’nde en büyük tahribata uğrayan yerler, Tekelioğullarına ait konakların bulunduğu mahalleler ve yakın çevreleriydi. Örneğin *Ali Paşa Sarayı* ve çevresi ile Mısırlı Mustafa Ağa’nın konağının bulunduğu bölüm tahrip olmuştu Bkz. BOA. C. AS. 840-35837, lef. 2/22, 23; 3/24, 25, 26, 27, 28.

88 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/109, 110.

Harita ile keşif defterinde tanımlanan burçların çoğu, dış surlar üzerindedir. Dış surlar üzerinde ikisi limanda deniz içinde olmak üzere, toplam elli dokuz burç vardır. Bunlar, farklı dönemlerde yapıldıkları için düzensiz bir şekilde ve ortalama 30 ila 40 metre aralıklarda bulunurlar. Genellikle iki katlı tesis edilmişlerdir ve çatılarında bir platform vardır.⁸⁹ Keşif defterinde belirtildiği gibi üst kata geçişler dış merdivenlerle (*burc nerd-bâni*),⁹⁰ platforma geçişler ise iç merdivenlerle sağlanır.⁹¹

Merdivenli Kapı'dan itibaren haritada ve keşif defterinde dış surlar üzerinde gösterilen burçlardan isimleri zikredilmiş olanlar şunlardır: *Çatılı Mühimmât Burcu* (**Ek 2-B1**), “Burc-ı Kebîr” ya da bilinen adıyla *Hıdırlık Burcu* (**Ek 2-B2**), *Alaca Köşk Burcu* (**Ek 2-B3**), *Uzun Burc* (**Ek 2-B4**), *Köşe Burcu* (**Ek 2-B5**), *Zindan Burcu* (**Ek 2-B7**), *Sebilhane Burcu* (**Ek 2-B8**), *Kapı Burcu* (**Ek 2-B9**),⁹² *Nebethane Burcu* (**Ek 2-B10**), *Burc-ı Evvel* (**Ek 2-B11**),⁹³ *Burc-ı Sâni* (**Ek 2-B12**), *Değirmen Burcu* (**Ek 2-B13**), *Burc-ı Evvel* (**Ek 2-B14**),⁹⁴ *II. Burc* (**Ek 2-B15**), *III. Burc* (**Ek 2-B16**), *Burc-ı Râbi* (**Ek 2-B17**),⁹⁵ *Çatılı Baruthane Burcu* (**Ek 2-B18**), *II. Muhammes Burc* (**Ek 2-B20**), *I. Muhammes Burc* (**Ek 2-B21**).

1815 haritası ile keşif defterinde isimi zikredilmeyen, fakat başka kaynaklarda ismi zikredilen dış surlar üzerindeki burçlar ise Evliya Çelebi'nin adını verdiği “Lala Kulesi”, “Mehterhane Burcu” ve “Narin Kule”,⁹⁶ Lanckoronski'nin “Hadrianus Kapısı”nın güneyinde olduğunu yazdığı “Iulia Sancta Kulesi” (**Ek 2-B6**) ile *Baruthane Burcu*'nun batısındaki “Tophane Burcu” (**Ek 2-B19**)⁹⁷ ve muhtelif kaynak-

89 Hellenkemper; Hild, *a.g.e.*, ss. 324-325.

90 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/55.

91 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/50.

92 *Kebîr Kapı*'nın bulunduğu yerdeki bu burç keşif defterinde “*Nebethaneyeye muttasıl Kapu Burcu*” olarak zikredilmiştir. Bkz. BOA. C.AS. 840-35837, lef. 4/79.

93 Burada bahsedilen *Burc-ı Evvel*, *Nebethane Burcu*'nun batısındaki ilk burçtur. Bkz. BOA. C.AS. 840-35837, lef. 2/2.

94 Keşif defterinde zikredilen ve haritada da numaralandırılan bu *Burc-ı Evvel*, *Değirmen Burcu*'nun batısındaki ilk burçtur. Bkz. BOA. C.AS. 840-35837, lef. 2/5.

95 Bu burç keşif defterinde bir kere *Burc-ı Râbi-i Horasani* olarak tesmiye edilmiştir. Bkz. BOA. C.AS. 840-35837, lef. 5/96.

96 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 310.

97 Lanckoronski, *a.g.e.*, s. 10.

larda zikredilen “Bademli Burç”,⁹⁸ deniz tarafındaki “Çatal Kule”,⁹⁹ “Gazhane Burcu”dur.¹⁰⁰ Ayrıca, 1834’e tarihlenen bir kayıta *Baruthane Burcu*, “Ali Paşa Burcu” olarak isimlendirilmiştir.¹⁰¹

Dış surlar üzerindeki tüm bu burçlar hakkında keşif defteri ile farklı tarihlerde şehre gelen seyyahların yazdıkları ya da Osmanlı belgeleri ve şer’iyye sicilleri aracılığıyla bilgi edinilebilmektedir.

Hakkında bilgi sahibi olduğumuz burçları Mermerli mevkiinden itibaren ele aldığımızda haritada göze çarpan ilk burç çatılı *Mühimmât Burcu*’dur. Adından da anlaşılacağı üzere bu burcun mühimmât deposu işlevi gördüğü açıktır. Bu durum hem harita üzerinde yazıyla belirtilmiş hem de keşif defterinde “*mühimmat vaz olunan burç*” ya da doğrudan “*mühimmat burcu*” şeklinde açıklanmıştır.¹⁰² Burcun bulunduğu mevkii 19. yüzyılın ikinci yarısında da askeri depo olarak kullanılmaya devam etmiştir.¹⁰³ Ne var ki burcun daha sonra da mühimmat deposu işlevi görmeye devam ettiğine ilişkin bir bilgi yoktur.¹⁰⁴

Çatılı *Mühimmât Burcu*’ndan sonra hakkında detaylı bilgi sahibi olduğumuz diğer burç, esasında bir mezar yapısı olarak inşa edilen ve Geç Roma döneminde şehrin savunma yapılarından biri haline getirilen *Hıdırlık Burcu*’dur.¹⁰⁵ Evliya Çelebi “Kız Kulesi” adıyla zikrettiği *Hıdırlık Burcu*’nun “katmer gül gibi birbiri içinde, safi beyaz mermerden bir sanatlı görülmeye değer kule” olduğunu yazmıştır.¹⁰⁶ Keşif defterinde *Hıdırlık Burcu*, dört köşeli (*murabba*) ve yuvarlak (*müdevver*) olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Defterde burcun dörtgen zemini ile dairesel bölümü arasındaki geçişin bir merdivenle sağlandığı yazılıdır. Merdivenin sonu ile dairesel bölümün kapısı arasında dik ve tehlikeli bir bölüm vardır. Burada tehlikenin giderilmesi için

98 Bademli (Payamlı) Burç, AŞS. 3/1’de “bahre nâzır Bademli Burç” olarak zikredilmiştir. Bu burç muhtemelen Tabya Bölümü’nde idi. Zira AŞS. 3/1’de “Bademli Tabya”dan, AŞS. 5/108’de ise “Bademli Kale”den bahsedilmiştir.

99 AŞS 6/66.

100 BOA. BEO. 2756-206645.

101 AŞS 5/131.

102 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/36,37.

103 BOA. HAT. 1224-47828.

104 Topkapı Sarayı’ndaki “Resm-i Musattah”ta tam da bu mevkide bulunan çatılı yapı “zindan” olarak tanımlanmıştır. Bkz. TSMA. E. 9420-1.

105 Hellenkemper; Hild, *a.g.e.*, s. 322.

106 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 310.

demir korkuluk ve parmaklık kullanılmıştır.¹⁰⁷

Keşif defterine göre *Hıdırlık Burcu*'nun üzerinde Antalya Kalesi'ndeki ikinci *nebethane* yer almaktadır. Ancak defterde de belirtildiği gibi bu *nebethane* tamamen tahrip olmuştur. Bu nedenle tekrar bir *nebethane* odası inşa edilmesine ihtiyaç duyulmuş ve bu odanın etrafında katran tahtası kullanılacağı, iki kapılı ve altı pencereci, kiremit çatılı, korkuluklu ve parmaklıklı olacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁸

1825'e tarihlenen bir kayıta ise *Hıdırlık Burcu*'ndaki *nebethane* zemininin katran tahtaıyla döşenmesi talep edilmiş, burcun alt kısmının (*murabba' mahalli*) mühimmât deposu olarak kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁰⁹ Süleyman Fikri'nin, Osmanlı topçu müfettişlerinden biri tarafından 1846'da kalede gerçekleştirilen kazıda, *Hıdırlık Burcu*'nda "akvâm-ı kadîmeye mahsus ok ve şövalyelere ait envai esliha ve levâzımât-ı harbiyeye dair bir depo" keşfedildiğini yazdığı dikkate alınır, 19. yüzyılda burcun hem cephane hem de gözetleme kulesi işlevi gördüğü söylenebilir.¹¹⁰

Hıdırlık Burcu'ndan sonra bilgi sahibi olduğumuz diğer burç *Hadrianus Kapısı*'nın güneyindeki *Iulia Sancta* Kulesi'dir. Kitabesinde, burcun *Iulia Sancta* tarafından inşa ettirildiği bilgisi vardır. Charles Wilson, burcun altında bir su kanalı olduğunu –şehre su sevkiyatı yapılan yerlerden biri herhalde bu mevkide idi– ve II. Mahmud'un ordusunun Haziran 1814 ortalarında bu burcun altındaki su kanalından şehre girdiğini yazmıştır.¹¹¹ 1815 haritasında da bu burcun üzerinde bulunduğu sur duvarı, kuşatmada tahrip olmuş yerler arasında gösterilmiştir.

Kapının kuzeyindeki burç, haritada *Zindan Burcu* olarak tanımlanmıştır ve adından da anlaşılacağı üzere muhtemelen zindan işlevi görmüştür.¹¹² *Zindan Burcu*'ndan

107 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/50.

108 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/54.

109 AŞS 3/1.

110 Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, s. 33. Esasında bu iddia ilk defa Antalya Dimitri Danielloğlu tarafından 1852 yılında yazdığı notlarda şu şekilde dile getirilmiştir: "Şimdi bu kule silah deposu olarak kullanılıyor. Buradaki idareciler içeride binlerce ok ve yay, çok eski zamanlardan kalma pas tutmuş zırh ve miğferler olduğunu söylüyorlar. Bu şüphesiz doğru olmalı. 1846-47 yılında toplardan sorumlu bir idareci burayı gözden geçirip pek çok zırh ve miğferi dışarıya atmıştı. Ok ve yaylar hariç bu atılan malzemenin bir kısmını biz almıştık. Aldıklarımızın çoğu Haçlılara belki de biraz daha eski bir döneme ait süvari kıyafetleriydi. Bkz. D. E. Danielloğlu, *1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati*, çev. Ayşe Özil, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s. 138.

111 Lanckoronski, *a.g.e.*, s. 11.

112 Wilson, *a.g.e.*, s. 123.

sonra gelen ve haritada *Sebilhane Burcu* olarak zikredilen burç, Evliya Çelebi'nin bahsettiği "Lala Kulesi" olabilir.¹¹³ Surların dışında bulunan burcun karşısındaki caddeye ise 20. yüzyılın başlarında bile "Sebilhane Caddesi" denilmiştir.¹¹⁴

Hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz diğer burç, Evliya Çelebi'nin "Varoş Kapısı" üzerinde bulunduğunu yazdığı ve "Mehterhane Kulesi" adını verdiği burçtur. Bu burç –eğer Evliya Çelebi keşif defterinde *Kapı Burcu* olarak adlandırılan burçtan bahsetmiyorsa– 1815 haritasında *Nevbethane Burcu* olarak isimlendirilmiş burç olabilir. Bu durum nevbet kelimesinin anlamıyla da örtüşür. Zira nevbet, "askeri mızıka takımının hükümdarın saray veya otağı önünde davul vurarak icra ettiği musiki" anlamına gelmektedir. Mızıka takımının bulunduğu yere ise "tablhane", "nakkarehane" veya "Nevbethane" adı verilir.¹¹⁵ Evliya Çelebi'nin bahsettiği "Varoş Kapısı" üzerindeki "Mehterhane Kulesi"nin geçmişte bu işleve sahip olduğu söylenebilir.¹¹⁶ 19. yüzyılda ise *Kebîr Kapı*'nın bitişiğindeki *Nevbethane Burcu*'nun bir gözetleme kulesi işlevi görmüş olması muhtemeldir. Keşif defterinde de burcun üstünde bir *nevbethane odası* olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁷ Öte yandan, 19. yüzyılın başlarına tarihlenen bir belgede, burada kale kapıcılarına (bevtab) mahsus bir oda bulunduğundan bahsedilmiştir.¹¹⁸

Mevkisi nedeniyle ve haritadan anlaşıldığı kadarıyla bu burç "başkule" işlevi görmüş olmalıdır.¹¹⁹ 19. yüzyıla tarihlenen fotoğraf ve gravürlerde bu mevkideki seğirdim terasının oldukça geniş olduğu görülür. Bu durum, burç üzerindeki seğirdim terasının, kalenin bütün surları üzerinde dolaşan yol ağının merkezi olduğunu düşündürmektedir.

113 Evliya Çelebi bu burcu anlatırken, kalenin bu bölümündeki sur hattını tasvir etmiş ve "bu kale iki kat sağlam otuzar arşın, yedi ve sekizer arşın eninde İskender seddi gibi muhkem duvardır" demiştir. Bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 310.

114 BOA. BEO. 2788-209026, lef. 2.

115 Abdülkerim Özyadın, "Nevbet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 38 ve Zeynep Tarım Ertuğ, "Tablhane", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 334.

116 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 310.

117 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/92.

118 BOA. D. BŞM. BNE. d. 16431, lef. 10. Her kalenin berath kapıcılarının (bevtab) olması olağandı. Örneğin 1900'lere kadar Alanya Kalesi'nin kapıları, kapıcılar tarafından güneşin batmasından yarım saat evvel kapanır ve kilitlenirdi. Bkz. Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, s. 38.

119 "Başkule" (*balâhisar*) kavramı için bkz. Ali Boran, "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 347.

Keşif defterindeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla *Nevbethane Burcu*'nun üstündeki gözetleme odasının kiremit çatısı bulunmaktadır. Oda penceresinin haritada resmedilmiş parmaklıklarının ise Finike ağacından imal edilmesi istenmiştir.¹²⁰

1819'da *Nevbethane Burcu*'nun etrafına, tehlikeli bölümlerine kuşaklı tırabzan eklenmiş ya da var olanlar onarılmış, odanın ortasındaki ocak tamir edilmiştir. *Nevbethane* odasına çıkan merdiven ise asma salıncaktır.¹²¹

Nevbethane Burcu'nun batısında *Değirmen Burcu* vardır. Burç adını, bu mevkiye bulunan ve limana inen eski değirmen yolundan (kadim âsiyâb yolu) almış olmalıdır.¹²² *Değirmen Burcu*'ndan sonra, keşif defterinde kiremit çatılı olduğu belirtilen ve yine defterden anlaşıldığı kadarıyla Antalya Kalesi'nin en yüksek burçlarından (*kadd-ı burc 25 zirâ* /yaklaşık 19 metre) biri olan *Baruthane Burcu* yer almaktadır.¹²³ Burcun Haçlılar döneminde Venedikli veya Cenovalı olduğu sanılan bir şövalye tarafından ikametgâh olarak kullanıldığı iddia edilmiştir.¹²⁴ Bununla beraber, burcun cephanelik işlevi gördüğü kesindir, 1834'te "Ali Paşa Burcu" olarak isimlendirilen bu burcun üstünde bir cephanelik bulunmaktadır.¹²⁵

Lanckoronski'nin "Kuzey Şehir Kapısı" olarak tanımladığı, 1815 haritasında *Kemikli Kapı* olarak adlandırılan kapının hemen yanındaki eski burç, muhtemelen *Baruthane Burcu*'nun batısındaki "Tophane Burcu"dur. Burcun üzerinde Selçuklu dönemine ait bir kitabe vardır.¹²⁶

Evliya Çelebi'nin şehrin en batısında, Paşa Sarayı köşesinin ötesinde –herhalde bu saray 19. yüzyılda *Ali Paşa Sarayı* olarak adlandırılan yerdeydi– olduğunu yazdığı

120 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/93.

121 BOA. D. BŞM. BNE. d. 16224, lef. 2.

122 TSMA. E. 9420-1.

123 BOA. C. AS. 840-35837, lef.1/13.

124 Pehlivanidis, *a.g.e.*, s. 98.

125 AŞS 5/131.

126 Bu burç hakkında Lanckoronski şunları yazmıştır: "Kuzey Şehir Kapısı'nın hemen batısındaki bir diğer eski kule neredeyse yukarıya kadar günümüze mükemmel ulaşmıştır. Görünen yirmi bir taş sırasının üzerinde bir korniş yer alır. Bunun üzerinde, ikinci ve üçüncü taş sırasını kesen, kuzey cephede iki, doğu ve batı cephelerde birer dar açıklık bulunur. Açıklığın üst kenarı dördüncü taş sırasının içine girecek şekilde yuvarlatılmıştır. Kornişten itibaren on üçüncü taş sırasının üzerinde mazgal dişleri vardır. Bunlar, tıpkı mermer bloklardan oyulu mimari unsurlu çerçevesiyle beraber, Selçuklu dönemine ait büyük yazıtlı levhası gibi geç dönem ilavesidir. Bu yazıt levhasının yanında ve üzerinde yer alan blok taşlar, kulenin diğer kısımlarından belirgin biçimde farklıdır." Bkz. Lanckoronski, *a.g.e.*, s. 10.

“Narin Kule” ise muhtemelen keşif defterindeki *I. Muhammes Burç*’tur.¹²⁷

Son olarak, haritada deniz içinde resmedilen ve Piri Reis’in “liman ağzının iki tarafında birer kule (burgos) vardır ve bu kulelerin birinden diğerine zincir gerilmiştir, yabancı gemi giremez” sözleriyle tarif ettiği burçlar, asıl vazifesi limanı saldırılardan korumak olan burçlardır.¹²⁸ Evliya Çelebi limanın ağzındaki bu iki burcun “kirpi gibi topları olduğunu” ve “dört tarafı korkuttuğunu” yazmıştır.¹²⁹ Bu burçlar hakkında keşif defterinden elde edilebilen bilgi ise güneyde olanının dört köşesinin “*telâtum-ı derya darbıyla*” yıkıldığı, eğer denize düşerse limanın temizlenmesi gerekeceği, bu sebeple tamir edilmesi gerektiğidir.¹³⁰ Öte yandan, 19. yüzyılın ortalarına tarihlenen İmar Meclisi raporunda buradaki iki burcun üstüne kandil konulacağı bilgisi vardır; bu bilgi, burçların bu dönemde deniz feneri işlevi gördüğünü göstermektedir.¹³¹

Keşif defterindeki tarifler ile haritada resmedilmiş şekillerinden hareketle burçlar -Osmanlı mimarlarının ekseriyetle tercih ettiği üzere- biçimlerine göre de tasnif edilebilir. Örneğin, limanın güneyinde deniz içinde olan burcun tabanı dört köşeli, deniz üstünde kalan kısmı sekizgen (*müsemmen*)’dir.¹³² *Hıdırlık Burcu*’nun zemini dörtgen (*murabba*), üstü ise yuvarlak (*müdever*) olarak tanımlanmıştır.¹³³ Haritadaki çiziliş şekline göre *Hıdırlık Burcu*’nun doğusundaki üçüncü ve dördüncü burçlar üçgen (*müselles*) tiptedir. *Kemikli Kapı*’nın batısındaki ikinci ve üçüncü burç beşgen (*muhammes*), dördüncü burç ise üçgen burçtur. Bu burçlar haricinde kalenin burçları dörtgendir.

127 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 310. Evliya Çelebi’nin bahsettiği “Narin Kule”, kuvvetle muhtemeldir ki *Ali Paşa Sarayı*’nı çevreleyen dış sur duvarları üzerinde yer almaktadır. Osmanlı kale mimarisinde iç kaleyi tanımlamak için kullanılan “narin kale” veya “narin kule” ifadeleri bu iddianın kanıtı olarak değerlendirilebilir. Narin Kale ve iç kale ilişkisi için bkz. Mahir Aydın, *Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci*, İstanbul 2015, s. 36.

128 Piri Reis, *Kitab-ı Bahriyye*, ed. Bülent Özükan, Boyut Yayınları, İstanbul 2013, s. 326.

129 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 314.

130 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 6/119. 12 Haziran 1568’de Rodos Beyi Yahya Bey’e gönderilen hükümden, deniz içindeki bu burçların bu sorunla sürekli karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bu hükümden, Antalya Kalesi’nin “liman ağzında” iki tarafında zincir gerilen kuleleri deniz içinde olduğundan ve derya temevvüç ederek diplerini harap ettiğinden tamire muhtaç olduğu bildirilmiştir. Bkz. Behset Karaca, “XVI. Asırda Antalya Tersanesi ve Burada Gemi Yapımı”, ed. Bedia Koçakoğlu vd. *Antalya Kitabı*, Palet Yayınları, Konya 2018, s. 83.

131 BOA. A. } MKT. 236-93.

132 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 6/119.

133 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 3/48.

Esasında bu durum, 12. yüzyıldan sonra kale burçlarının biçiminde yaşanan değişime Antalya'da ayak uydurulmadığını gösterir. Çünkü esas olarak Romalıların kullandığı yuvarlak burçlar 12. yüzyıldan itibaren tekrar revaç kazanmış, hem top atışından hem de lağım faaliyetinden korunmak için burçlar yuvarlanmıştır.¹³⁴ Zira nişan veya hedef alınacak belirgin köşeleri olmadığından, yuvarlak burçlara lağım atmak ya da bu burçları top atışıyla tahrip etmek hayli güçtü.¹³⁵

5. 1815 Haritası'nda Kaleiçi'nin Taksimatı

Mustafa Raşid Efendi'nin haritası, iki iç surun birbirinden ayırdığı üç esas bölüm üzerine çizilmiştir. Duvar tekniği ve malzemesine bakılarak bu iki iç surun Roma ve Bizans devirlerinde mevcut olduğu, bu devirlerde de şehrin 19. yüzyıldaki sur sistemine benzediği iddia edilmiştir.¹³⁶ Haritada iç surlar, tıpkı bunların üzerinde yükselen burçlar gibi dendânsız resmedilmiş, keşif defterinde ise bu duvarlara ilişkin hiçbir tamirat faaliyetinden bahsedilmemiştir; sadece I. iç sur duvarı üzerindeki bir bölüm –yıkık olduğuna işaret edilmek amacıyla– karalanmıştır.

I. iç sur (**Ek 3-H**) hattı *Neubethane Burcu*'ndan başlar, Uzun Çarşı Sokak boyunca devam eder ve iskeledeki *Merdivenli Kapı*'ya ulaşır. Bu iç surlar üzerindeki kitabelerde şehrin ikinci fethinin hikâyesi anlatılmıştır. Bilindiği gibi Antalya 1215'te Kıbrıs hükümdarı tarafından tekrar zapt edildiğinde kaledeki Müslümanlar öldürülmüştü. Şehir birkaç sene Kıbrıslıların elinde kaldıktan sonra İzzeddin Keykavus tarafından sürdürülen ve bir ay devam eden şiddetli bir muhasarayla 1216 başlarında

134 Hıdırlık Burcu'nun kare planlı bir kaide üzerine yükselen yuvarlak kulesi, savaş teknolojisinde yaşanan bu dönüşümden bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Zira yapı bir savunma kulesi olarak inşa edilmemiş, benzerlerini görkemli Roma mezarlarında bulan bir anıt mezar olarak inşa edilmişti. Bkz. George E. Bean, *Eski Çağ'da Güney Kıyılar*, çev. İnci Delemen-Sedef Çökay, Arion Yayınevi, İstanbul 1999, s. 24.

135 Bennett; Bradbury vd., *a.g.e.*, s. 184. Bu değişimin izlerine Antalya Kalesi'nin burçlarında rastlanılmamasının muhtemel nedeni, şehrin lağım atmanın çok güç olduğu hayli taşlık bir zemin üzerinde yükselmesi, ayrıca derin bir hendek ve perde sur ile çevrili olmasıydı. 1812-1814 kuşatmasında Osmanlı ordusuna komuta eden Ali Paşa, Aralık 1812 dolaylarında başkente gönderdiği bir yazıda Antalya Kalesi'ne lağım atmanın güçlüğünden bahsetmiştir. Bkz. BOA. HAT. 1224-47830 E.

136 Yılmaz, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, s. 107. Tuncer Baykara ise I. iç sur hattının şehirdeki Müslümanlar ile gayrimüslimleri ayırmak için 1216'da İzzeddin Keykavus tarafından, II. iç sur hattının ise on sene sonra Alaaddin Keykubad tarafından yaptırıldığını iddia etmiştir. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990, ss. 110-111.

geri alınmıştı. Antalya Kalesi bu dönemde kapsamlı bir tamir görmüş, I. iç sur hattı birçok kitabeyle donatılmıştı.¹³⁷

Dış surlara yaklaşan bir kalınlık ve burç sıklığı içeren II. iç sur (**Ek 3-I**) hattı ise Kaleiçi'nin doğu bölümünü Mermerli mevkiinin üstünden başlayıp güneydoğu istikametinde kat eder.¹³⁸ Bu sur hattı I. Alaaddin Keykubad döneminde kapsamlı bir imar görmüştür. II. iç sur üzerindeki tüm kitabeler, söz konusu inşaat faaliyetinin bu dönemde yapıldığını göstermektedir. Kitabelerde bu hat üzerinde yer alan burçların kimler tarafından yapıldığı da yazmaktadır.¹³⁹

Haritayı I. ve II. iç surların böldüğü üç esas bölüm üzerinden tasnife tabi tuttuğumuzda; Kuzey Kaleiçi, Orta Kaleiçi ve Güney Kaleiçi bölümleri ile karşılaşılır. Bu üç ana bölüm arasında bir tek Kuzey Kaleiçi, her biri müstakil, iç kapılarla geçişin sağlandığı alt bölümlere ayrılır. Bu alt bölümlerden ilki yerleşime açık olan Câmi-i Atık Mahallesi ve çevresidir. Bu alt bölüm, dış surlar itibarıyla *Nevbethane Burcu* ile başlar, batıdaki *Değirmen Burcu* ile sona erer (**Ek 3-G**). Bu iki burç arasında ise *Burc-ı Sâni* ile *Burc-ı Evvel* yer alır. *Burc-ı Sâni* üzerinde dış surların dışındaki toprak şerit arasında geçişi sağlayan bir kapı bulunur. *Nevbethane Burcu* ile 1920'lerde "Saat Kulesi" olarak işlev kazanmış burç arasında ise *Kebîr Kapı* vardır. *Kebîr Kapı*'nın güneyindeki kapı *Kale Derûnuna Giden Kapı* olarak isimlendirilmiştir ve Orta Kaleiçi'ne açılmaktadır. Batıdaki kapı ise *İskele Tarafına Giden Kapı*'dır ve Câmi-i Atık Mahallesi ve çevresine açılır.

Câmi-i Atık Mahallesi ve çevresini I. iç sur hattı Orta Kaleiçi'nden ayırır. Bu iç sur, biraz evvel de ifade edildiği gibi *Nevbethane Burcu*'ndan başlar ve *Merdîvenli Kapı*'ya gelir. Daha sonra ayırıcı bir duvar kuzeye, *Baruthane Burcu*'na uzanarak bölümü kapatır (**Ek 3-D**). Câmi-i Atık Mahallesi ve çevresi ile Orta Kaleiçi Bölümü arasındaki geçişler ise ilki *Kebîr Kapı*'ya, diğeri *Merdîvenli Kapı*'ya komşu iki iç kapı vasıtasıyla sağlanır. Ayrıca, bu bölümün batı tarafındaki *İskele Giden Kapı* aracılığıyla bölüm limana bağlanır.

137 I. iç sur hattı üzerindeki "Fatihnâme" ile ilgili bkz. Scott Redford; Gary Leiser; *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi*, çev. İnci Türkoğlu, Suna-Inan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2008, ss. 18-19.

138 Burhan Varkıvaç'ın da ifade ettiği gibi, dış surlara yaklaşan bir kalınlık ve burç sıklığı içermesi ve her yönden mazgal pencereleri ile donatılmış olması gibi nedenlerle, II. iç surun silahlarından arındırılmış bir nüfusu tecrit etmek amacıyla inşa edildiği iddiası hiç ikna edici değildir. Bu surlar kuvvetle muhtemeldir ki Bizans döneminde Arap akınlarına karşı inşa edilmiştir. Bkz. Varkıvaç, a.g.m., s. 61.

139 Yılmaz, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, ss. 110-111.

1815 haritasında bu bölümde gösterilen *Eski Câmi*, günümüzde “Yivli Câmi” olarak bilinen camidir. Selçuklu dönemine kadar uzanan bir geçmişe sahip bulunan câmi, bir zamanlar Antalya'nın ulu camisi olarak fonksiyon görmüştür.¹⁴⁰ *Eski Câmi*'nin merkezinde yer aldığı bölüm, câmiden adını alan Câmi-i Atik Mahallesi'nin yanı sıra Kara Dai ve Ahi Kızı mahalleleri gibi şehrin kadim Müslüman mahallelerine ev sahipliği yapar.

Kuzey Kaleiçi'ndeki bir diğer alt bölüm, Evliya Çelebi'nin “Mevlevihane ile Eski Câmi iç kale gibi altı kuleli bir kat bölme hisardır” sözleriyle tarif ettiği Mevlevihane ve Türbeler Bölümü'dür.¹⁴¹ Bölüm dış surlar itibariyle doğusunda *Değirmen Burcu* ile başlar, batısında *Baruthane Burcu* ile sona erer (**Ek 3-E**). Haritada bu bölümün güney tarafından da bir duvarla kapatıldığı görülür (**Ek 3-F**). Buradaki duvarlar bu alt bölümü diğerlerinden ayırır. Burası esasen *Ali Paşa Sarayı*'nın olduğu bölümle irtibatlıdır. Mevlevihane ve Türbeler Bölümü'nün güney tarafında, günümüzde de mevcudiyetini muhafaza eden iki teras vardır ve ikinci terasın sağ tarafındaki geçit ya da kapı, bölümü Orta Kaleiçi'ne ve limana açar.

1815 haritasında bu bölümdeki iki türbe tanımlanmıştır. Haritanın sağındaki türbenin (Nigar Hatun Türbesi'nin) üzerine “*Sultan Korkud'un*”, solundaki türbenin (Zincir Kıran Türbesi) üzerine ise “*Tarık-i Mevleviyye'den Horasanî Zincir Kıran Baba Hasan Efendi*” notu düşülmüştür.

Kuzey Kaleiçi'nde bulunan *Ali Paşa Sarayı* haritada dış sur hatları takip edildiğinde *Baruthane Burcu* ile başlayıp *I. Muhammes Burç*'la biten (**Ek 3-B**), güneyde limanın üzerinde yükselen ve üzerinde topların olduğu bir duvarla çevrili (**Ek 3-A**), batı tarafında *I. Muhammes Burç*'la başlayıp *II. Bahçe Kapısı*'nın (Hasbahçe Kapısı) bitişiğindeki burca inen duvarla *Hasbahçe*'den tefrik olan (**Ek 3-A**), doğuda ise güneye inen bir başka duvarla Mevlevihane ve Türbeler Bölümü'nden ayrılan (**Ek 3-D**), esas olarak *Ali Paşa Sarayı*'na tahsis edilmiş kapalı bir bölümdür. *Kemikli Kapı*, *Ali Paşa Sarayı*'mı dış sur ve perde sur arasında kalan toprak şeride çıkışına imkân verir. Perde surlar arasındaki geçişler de kapılar aracılığıyla sağlandığından, hem *Hasbahçe*'nin perde sur tarafında yer alan *Zeytinlik* mevkiine, hem de Mevlevihane ve Türbeler Bölümü'nün perde sur tarafına iki küçük kapı aracılığıyla geçiş sağlanır. *Ali Paşa Sarayı* ile liman arasındaki bağlantıyı ise bu alt bölümün doğusundaki *Cenup Tarafına Giden Kapı* sağlar.

140 Yılmaz, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, s. 15.

141 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 311.

Kente hâkim konumu, silah deposu işlevi gören *Baruthane Burcu* ve *Hasbahçe* ile olan ilişkisi gibi nedenler düşünüldüğünde *Ali Paşa Sarayı*'nın olduğu bölümün, İbn-i Battuta'nın "kentün beyinin, ailesi ve devlet erkâmı ile kapıkullarıyla birlikte kent halkından ayrı olarak yaşadığı bölüm" olarak tarif ettiği, "etrafi surlarla çevrili bir kaleyi andıran yer" olduğu açıktır.¹⁴² "Bâlâ hisar" adıyla da tesmiye edilen iç kaleler, surlarla çevrili bir şehrin içinde hâkim bir noktaya; hükümdar ya da kumandanın oturması ve düşmanın surları geçmesi ya da şehirde bir isyan çıkması halinde içine çekilip müdafaada kalması için ikinci bir kale olarak yapıldı.¹⁴³ *Ali Paşa Sarayı* ve çevresinin "iç kale" ya da "bâlâ hisar" olduğu iddiası E. Sperling tarafından ortaya atılmış,¹⁴⁴ Hellenkemper ve Hild tarafından savunulmuştur.¹⁴⁵ Bölümün, hem içeriden hem dışarıdan toplarla korunduğunu gösteren 1815 haritası ise bu iddiayı görsel olarak da desteklemektedir.¹⁴⁶

Kuzey Kaleiçi'nin son alt bölümü *Hasbahçe*'dir. 1815 haritasında Antalya Kaleisi'ndeki *Hasbahçe*'nin iki kapı aracılığıyla diğer bölümlere açıldığı görülmektedir. *Hasbahçe*, *Birinci Bahçe Kapısı* vasıtasıyla kalenin batısındaki perde sur ile dış sur arasında kalan *Şeytinliğe*, *İkinci Bahçe Kapısı* aracılığıyla da limana açılır.

Kaleiçi'nin diğer iki esas bölümü olan Orta Kaleiçi ile Güney Kaleiçi ise surlar veya ayırıcı duvarlar vasıtasıyla birbirinden ayrılmış alt bölümlerden oluşmazlar, tek başlarına müstakil birer bölüm olarak belirirler. Orta Kaleiçi, I. ve II. iç sur hattı arasında kalır. Nitekim bölüm, *Palamut Kapısı*, *Balık Pazarı Kapısı* ve haritada adı verilmemiş bir diğer iç kapı ile Güney Kaleiçi'ne; *Merdivenli Kapı* aracılığıyla da "Merdivenli İskele"ye ve Kuzey Kaleiçi'ne açılmaktadır. Ayrıca, I. iç sur hattının *Kebir Kapı*'ya en yakın burcu üzerindeki açık kapı aracılığıyla buradan Kuzey Kaleiçi'ne, *Kale Derünuna Giden Kapı* aracılığıyla varoşa geçiş sağlanabilmektedir.

142 İbn-i Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, cilt: I, çev. Sait Aykut, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 335.

143 Arseven, *a.g.e.*, s. 909.

144 E. Sperling *Ali Paşa Sarayı*'nın olduğu bölümü kastederek şöyle yazmıştır: "(Kalenin) batı tarafı daha yüksektir, bu kısımdaki kuleler daha sık inşa edilmiş ve bu kesim bir duvarla şehirden ayrılmıştır. Bu iç kaleye (citadelle) Tophane diyorlar." Bkz. Sperling, *a.g.e.*, s. 67.

145 Hellenkemper; Hild, *a.g.e.*, s. 332.

146 İç kaleden bahseden ilk metin, 1207'deki ilk Selçuklu fethine ilişkin İbn el-Esir'in anlatımıdır. Bu anlatıma göre Selçuklular tarafından ikmal yolları kesilen kent büyük bir açmazla karşı karşıya gelmişti. Sıkıntı öylesine büyümüştü ki bir süre sonra kalede bulunan Frenkler ve Rumlar birbirine düşmüştü. Rumlar Müslümanlara haber göndermişler ve kenti onlara teslim edeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Frenkler iç kaleye sığınmak zorunda kalmıştı. Bkz. Redford; Leiser, *a.g.e.*, ss. 13-14.

Haritada bu bölüm içinde gösterilen *Mermerli Köşk mahalli* Tekelioğullarına ait köşke ev sahipliği yaptığı için bu adı almıştır.¹⁴⁷ Gene bu bölümde resmedilmiş ve 19. yüzyılın ortalarında bitişiğinde bir muvakkithane olduğunu bildiğimiz Paşa Câmî ise 1606-1617 arasında yaptırılmıştır.¹⁴⁸

Güney Kaleiçi, II. iç sur ile şehrin “varoşunu” güneyden kuşatan dış sur hattı arasında kalır. Bölümü çevreleyen dış sur hattı kara tarafında *Hıdırlık Burcu*'ndan sonra başlar, kuzeyde *Sebilhane Burcu*'na varmadan biter. Kara tarafındaki bu dış sur hattı üzerinde otuz bir burç resmedilmiştir. Bölümü deniz tarafından çevreleyen ve falezlerin üzerinde yer alan dış sur hattı ise Antalya Kalesi'nin savunma işleviyle tanımlanmış alanlarından biridir. Bu nedenle, haritada, II. iç sur hattının falezlerle birleştiği mevki ile *Hıdırlık Burcu* arasındaki dış sur duvarları üzerinde, siyah çerçeveli içi boş daireler şeklinde çok sayıda top resmedilmiştir.¹⁴⁹ Haritada, bu bölümde gösterilen son yapı ise Orta Bizans döneminde Pamfilya'nın en büyük kutsal yapısı olan ve bir zamanlar Antalya başpiskoposu tarafından kullanılan (Panhagia Kilisesi) *Yeni Câmî*'dir.¹⁵⁰ Kilise, Sultan II. Bayezid'in oğlu Korkut tarafından câmîye çevrilmiştir.¹⁵¹ Câmî 11 Ağustos 1895 tarihinde çıkan büyük yangından sonra tahrip olmuş, minaresi yandığı için “Kesik Minare” adını almıştır.¹⁵²

Kısacası, haritadan anlaşıldığı kadarıyla, I. ve II. iç surlar ile muhtelif noktalardaki, örneğin *Mevlevihane ve Türbeler Bölümü* ile *Ali Paşa Sarayı* ve çevresindeki ayrıncı

147 BOA. D. BŞM. MHF. D. 13237. Süleyman Fikri Erten bu mevkiinin “Romalılardan kalma bir tiyatro olduğunu” iddia etmiştir. Bkz. Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, s. 39.

148 BOA. NFS. d. 3230.

149 II. iç sur hattı Güney Kaleiçi'ni diğer bölümlerden ayırmaktadır. Buradan Orta Kaleiçi'ne üç kapı aracılığıyla geçiş sağlanır. Mermerli mevkiine açılan ve 1815 haritasında da adlandırılan *Palamut Kapı* iç sur hattı üzerindeki ilk kapıdır. Bu mevki, 1923'te İtalyan Mühendis G. Scarpa tarafından çizilen haritada “Palamut Mahallesi” olarak adlandırılmıştır. İkinci kapı, haritada *Teni Câmî* olarak adlandırılmış caminin kuzeyinde yer alan *Balık Pazarı Kapısı*'dir. Üçüncü kapı ise iç sur hattının dış surlara yaklaştığı doğu tarafındadır ve haritada isimlendirilmemiştir. G. Scarpa Haritası ve “Palamut Mahallesi” için bkz. Hasan Moğol, *Haritalarla Antalya*, Mehter Yayınları, Ankara 1997, s. 38.

150 Redford; Leiser, *a.g.e.*, s. 14.

151 Kilisenin câmîye dönüşme sürecine ilişkin mahalli rivayet şu şekildedir: “Sultan Korkut hazretleri Antalya'da bulunduğu sırada bir câmî-i şerif tesisini arzu edüb hâric-i şehirden atırdığı bir okun mezkûr câmînin aşı olan kiliseye düşmesi ile kiliseyi câmîye tahvil ettiği rivâyet olunuyor. Harikden mukaddem câmînin sakfında bir ok muallâk bulunuyordu. Ve mezkûr okun da Sultan Korkut tarafından atdırılan ok olduğu söylenirdi.” Bkz. KVS. Def'a 30, Konya 1330, s. 526.

152 BOA. Y. A. HUS. 335-66, lef. 2; BOA. DH. MKT. 431-57.

duvarlar bir arada, dış surların çevrelediği Kaleiçi'ni altı bölüme ayırır. Bu altı ana bölüm dışında yer alan şehrin limanı ise kendi içinde ikiye taksim olmaktadır. Bu bölümlerden ilki, limanın batısındaki gümrük binasını da içine alan “Gümrük Limanı”,¹⁵³ diğeri haritada gösterilen kalafatçı dükkânlarının bulunduğu “Merdivenli İskele”dir.¹⁵⁴ Ayrıca, haritada, kalenin kuzey batısında perde surların sona erdiği yerde, ama dış sur duvarlarının da haricinde, keşif defterindeki ifadesiyle “*hâric-i leb-i derya üzerinde*” bir bölüm daha göze çarpar.¹⁵⁵ Bu bölüm, dış surların çizdiği kavis itibarıyla Antalya Kalesi'ne sonradan eklendiği aşikâr olan ve bu surların çevrelediği esas Kaleiçi'nin dışında kalan *Tabya*'dır.

Savunma amacıyla yapılmış ve topraklarla donatılmış *Tabya*, Antalya Kalesi'nin deniz seviyesine en yakın müstahkem mevkiidir. Bulduğu yer özellikle seçilmiş bu yapı, muhtemelen, topun yaygın bir kullanım alanı bulmasından sonra eski istihkâmları güçlendirmek için girilen arayışın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda topçuluğun gelişmesiyle birlikte kale mimarisinde önemli değişiklikler yaşanırken, yüksek duvarlı ve kuleli yapıların top ateşine kolayca hedef olması kalelerin daha alçak inşa edilmesine neden olmuş, kalelerden yapılan top atışlarının da alçaktan yapılması prensibi benimsenmişti. Bu dönüşüm tabyalı kale mimarisini düzenini geliştirmişti. Yeni sistemde, özellikle deniz kıyısında bulunan kalelerin kuşatma yapan gemilere karşı top atışı yapabilmesi için, toprakların su yüzeyine yakın bir hizaya yerleştirilmesine önem verilmişti.¹⁵⁶ Antalya Kalesi'nde “*hâric-i leb-i derya üzerinde*” bulunan *Tabya* da, kuvvetle muhtemeldir ki bu değişimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

153 Bu bölüme Kaleiçi'nin her tarafından girilebilirdi. Ancak ticari sevkıyatın da gerçekleştirildiği esas giriş noktası, *İskele Giden Kapı*'dır. Bölüm doğudaki *Gümrük Kapısı* ve batıdaki *Debbâğhane Kapısı* aracılığıyla denize açılır.

154 Limanın bu bölümü, tekne inşa edilen ve tamir edilen bölümdür. 19. yüzyılın ilk yarısında burada “şahur” ve “şalopa” türü küçük tekneler yapıldığı bilinmektedir. 1815 haritasında da burası kalafatçı dükkânlarının olduğu bölüm olarak tanımlanmıştır. *Merdivenli Kapı*'dan ulaşılabilen bölümün diğeri adı “Merdivenli İskele”dir. Bkz. BOA. HAT. 572-28008; BOA. NFS. d. 3230, s. 10.

155 BOA. C. AS. 840-35837, lef. 5/103.

156 John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul 1995, ss. 478-479; Eyice, a.g.m., ss. 234-236.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki belli başlı kalelerinden biri olmasına rağmen Antalya Kalesi'nin fiziki şemasına ve taksimine ilişkin çok az araştırma yapılmıştır. Şehrin sur planının verildiği Lanckoronski'nin eserinde yer alan 1885 tarihli çizim –ki bu çizim iç surlar üzerindeki burç ve kapıları göstermemekte, kalenin taksimine ilişkin çok az bilgi vermektedir– ve bunu esas aldığı anlaşılın Süleyman Fikri'nin 1922'de çizdiği kale şeması haricinde, Osmanlı döneminden günümüze bir plan ulaşmamıştır. Ayrıca, Kaleiçi'nin Antik dönemden bugüne kadar kesintisiz yerleşim alanı olarak kullanılması, antik şehrin tamamını kapsayan arkeolojik kazı çalışmalarının yapılmasını olanaksız kılmaktadır. Son olarak, sistematik bir şekilde 1914'te başlayan ve 1930'ların ortalarında biten yıkım süreci maalesef görsel olarak (tam manasıyla) belgelendirilememiştir. Tüm bu nedenler bu önemli tahkimata ilişkin tahlilde bulunmayı güçleştirirken, kalenin 1815'e ait şematik bir planını ve taksimini veren Mustafa Raşid Efendi'nin haritası ile ona eşlik eden keşif defterinin değerini arttırmaktadır. Ayrıca, Osmanlı Arşivinde bulunan kale keşif defterleri arasında, bütüncül bir plan veya haritanın eşlik ettiği çok az belge vardır; dolayısıyla 1815 haritası ile kale keşif defteri bu açıdan da önem arz etmektedir.

Gerçi, Antalya Kalesi'ni tasvir eden bilinen ve günümüze ulaşan bu en eski harita, topografya bilgisinden ve haritacılığın teknik araç ve gereçlerinden mahrum bir şekilde çizilmiştir. Haritada surların yön değiştirdiği veya keskinleştiği noktaları izlemek güçtür; mesafeler ölçülmeden, göz kararı küçültülmüştür; yapılar ve mevkiler arasında muvazenesizlikler vardır. Kısacası, bu harita, kalenin mevcut şeması hakkında ancak bir fikir vermektedir.

Ne var ki bu eksikliklerin hiçbiri haritanın değerini azaltmamaktadır. Çünkü Mustafa Raşid Efendi'nin haritası, çizildiği dönem itibariyle kaleyi çevreleyen hendeği, perde surları, perde surlar üzerindeki kapıları, şehrin dış ve iç surlarını, surlar üzerindeki burçları ve kale kapılarını eksiksiz göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, harita ve keşif defteri kullanılarak –ve çok defa Kaleiçi'nde de incelemeler yaparak– bu yapıları buldukları mevkileri göstererek tanımlamak mümkün olmuştur. Örneğin Antalya Kalesi'nin seğirdim terasları ilk defa bu denli ayrıntılı incelenmiş, görsel bir belge olmadığı için daha önce bilinmeyen ya da mevkisi tam olarak tespit edilemeyen birçok kapı ve burca ilk defa bu çalışmada işaret edilmiştir. Keşif defteri ise haritada gösterilen kapı ve burçların şekil, özellik ve işlevleri hakkında bilgi verdiğinden, çalışmada bu hususlara da değinilmiştir. Ayrıca, kale-

deki çeşitli yapılara ilişkin defterde sunulan nesnel verilerden yararlanılmış, ilgili veriler yapıların niteliğini ve niceliğini saptamakta kullanılmıştır. Tüm bunların dışında, çalışmada Kaleiçi'nin nasıl taksim edildiğine ilişkin açık bir öneri geliştirilmiş; daha önce değinilmemiş *Tabya* ele alınmış, kalenin topraklarla tahkim edilmiş bölümlerinden bahsedilmiş, iç kalenin nerede olduğu, limanın iki farklı bölümden oluştuğu gibi hususlara ışık tutulmuştur.

Burada son olarak, tüm bu tanımlama ve tespitlerin belirli bir dönem için geçerli olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Çünkü çalışmada yer yer gösterildiği gibi; burç, kapı, hatta bölüm isimlerinin yarım yüzyıl gibi kısa bir süre içinde bile değiştiği düşünüldüğünde, tek bir seferde ve tek bir plana ve keşif defterine dayanarak kalenin tüm tarihini anlatmanın mümkün olmadığı açıktır. Ayrıca –her ne kadar Osmanlı döneminde kalenin esas iskân şeması ile taksiminde çok büyük bir değişim yaşanmadığı iddia edilebilse de– *Tabya* örneğinde olduğu üzere, değişimin, kalenin bölümlenmesine ilişkin de takip edilebilir tarafları vardır. Zira kaleler her şeyden önce askeri yapılardır ve askeri teknolojinin gelişimine bağlı olarak değişmiştir. Ayrıca, içinde insanların yaşadığı yerler olan kaleler, âdem-i merkezîyetçiliğin güçlenmesi gibi toplumsal hayatı etkileyen değişimlerden etkilenmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Sadaret Mektûbî Kalemi (A. MKT.)

46-12;125-81; 236-93.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO.)

2756-206645; 2788-209026.

Cevdet Askeriye Belgeleri (C. AS.)

840-35837.

Cevdet Dâhiliye Belgeleri (C. DH.)

76-3780.

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Bina Eminliği Defterleri (D. BŞM. BNE. d.)

16224; 16431.

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Muhallefat Defterleri (D. BŞM. MHF. d.)

13237.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH. MKT.)

431-57; 1055-9.

Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdürlüğü (DH. UMVM.)

97-38.

Hatt-ı Hümâyün Tasnifi (HAT.)

1224-47828.

İrade Dâhiliye (İ. DH.)

591-41111; 1454-17; 1454-1325.Ra/17.

İrade Hariciye (İ. HR.)

2-51.

İrade Meclis-i Valâ (İ. MVL.)

296-12002.

İrade Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD.)

1702-23.

Nüfus Defterleri (NFS. d.)

3230.

Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT. d.)

9665.

Yıldız Husûsî Marûzât (Y. A. HUS.)

335-66.

2. Antalya Şer'iyeye Sicil Defterleri

Defter No: 1, 3, 5, 6, 19.

3. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TSMA. E. 9420-1.

Kaynak ve Araştırma Eserler

- Akarca, Aşkîdil, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri I Şehir ve Savunması*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Arseven, Celal Esad, “Kale”, *Sanat Ansiklopedisi*, c. II (VII. Fasikül), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, ss. 908-910.
- Aydın, Mahir, *Vidin Kalesi Tuna Boyundaki İnci*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990.
- Bean, George E., *Eski Çağ'da Güney Kıyılar*, çev. İnci Delemen-Sedef Çokay, Arion Yayınevi, İstanbul 1999.
- Bennett, Matthew; Bradbury, Jim vd., *Dünya Savaş Tarihi Ortaçağ, Teçhizat Savaş Yöntemleri Taktikler 500-1500*, c. 1, çev. Özgür Kolçak, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Boran, Ali; “Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 347-361.
- Cağlar, Burhan, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010.
- Danieloğlu, D. E., *1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati*, çev. Ayşe Özil, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.
- Davis, E. J., *Anadolu, 19. Yüzyılda Karya, Frigya, Likya ve Psidya Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü*, çev. Funda Yılmaz, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- Erten, Süleyman Fikri, *Antalya Tarihi*, Antalya 1948.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Tablhane”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, ss. 333-334.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekte, Medine*, c. I, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Eyice, Semavi, “Kale”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, c. 24, Türkiye

- Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, ss. 234-242.
- Fikri, Süleyman, *Antalya Livası Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.
- Hellenkemper, H; Hild, F. “Lykien und Pamphylien”, *Tabula Imperi Byzantini*, 8 (2004), ss. 297-359.
- İbn-i Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, cilt: I, çev. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Lanckoronski, von Karl Grafen, *Pamphylia ve Pisidia Kentleri*, c. I, çev. S. B. Gün, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2004.
- Moğol, Hasan, *Haritalarla Antalya*, Mehter Yayınları, Ankara 1997.
- Kadriye Hüseyin, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, çev. Necmeddin Sahir Silan, Cumhuriyet Kitap, İstanbul 1999.
- Karaca, Behset, “XVI. Asırda Antalya Tersanesi ve Burada Gemi Yapımı”, ed. B. Koçakoğlu, B. Karşlı, *Antalya Kitabı Selçukludan Cumhuriyet'e Sosyal Bilimlerde Antalya 1*, Palet Yayınları, Konya 2018, ss. 78-95.
- Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul 1995.
- Kırçınzade Süleyman Şükrü, *Seyahatül-Kübra*, yay. Salıp Şapçı, Eğirdir Belediyesi, Eğirdir 2005.
- Konya Vilayeti Salnamesi (KVS) Def'a 28, Konya 1317.
- Konya Vilayeti Salnamesi (KVS) Def'a 30, Konya 1332.
- Krickl, Ernst, *1892 Likya Günlüğü*, çev. Filiz Dönmez Öztürk, Z. Zühre İlkgelen, Suna İnan Kıraç Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2005.
- Le Bruyn, Corneille, *Voyage au Levant, L'Asie Mineure, Chio, Rhodes, Chypre, &c. D'Egypte, Syrie, & Terre-Sainte*, c. II, Paris 1725.
- Özaydın, Abdülkerim, “Nevbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007, ss. 38-41.
- Özdemir, Rıfat, “Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, ss. 133-166.

- Pehlivanidis, Georgos, *Attáleia kai Attaleiotes, Pamfylia, Lykia, Pisidia, Kilikia A, Atlantis* Yayınları, Athina 1989.
- Pirî Reis, *Kıtab-ı Bahriyye*, ed. Bülent Özükan, Boyut Yayınları, İstanbul 2013.
- Redford, Scott; Leiser, Gary, *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi*, çev. İnci Türkoğlu, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2008.
- Sevgen, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, Doğu Matbaası, Ankara 1959.
- Sperling, E. "Ein Ausflug in die Isaurischen Berge im Herbst 862", *Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde*, c. 16, Berlin 1864, ss. 1-69.
- Stein, Mark L. *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.
- Şenyurt, Oya, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013, ss. 487-521.
- Tızlak, Fahrettin, "Tekelioğlu İsyanı", *XIII. Tarih Kongresi (4-8 Ekim)*, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, ss. 237-254.
- Yılmaz, Leyla, *Antalya (16. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Yılmaz, Leyla-Tuzcu, Kemal, *Antalya'da Türk Dönemi Kitabeleri*, Haarlem 2010.
- Yılmaz, İbrahim-Dikmen, Ümit, "Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemleri", *New World Sciences Academy*, c. 7, no. 1, 2012, ss. 73-83
- Varkıvaç, Burhan, "Surların Oluşum Süreci Üzerine Bazı Gözlemler", içinde Redford, Scott; Leiser, Gary, *Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnamesi*, çev. İnci Türkoğlu, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2008.
- Wilson, Charles, *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, etc.*, London 1895.

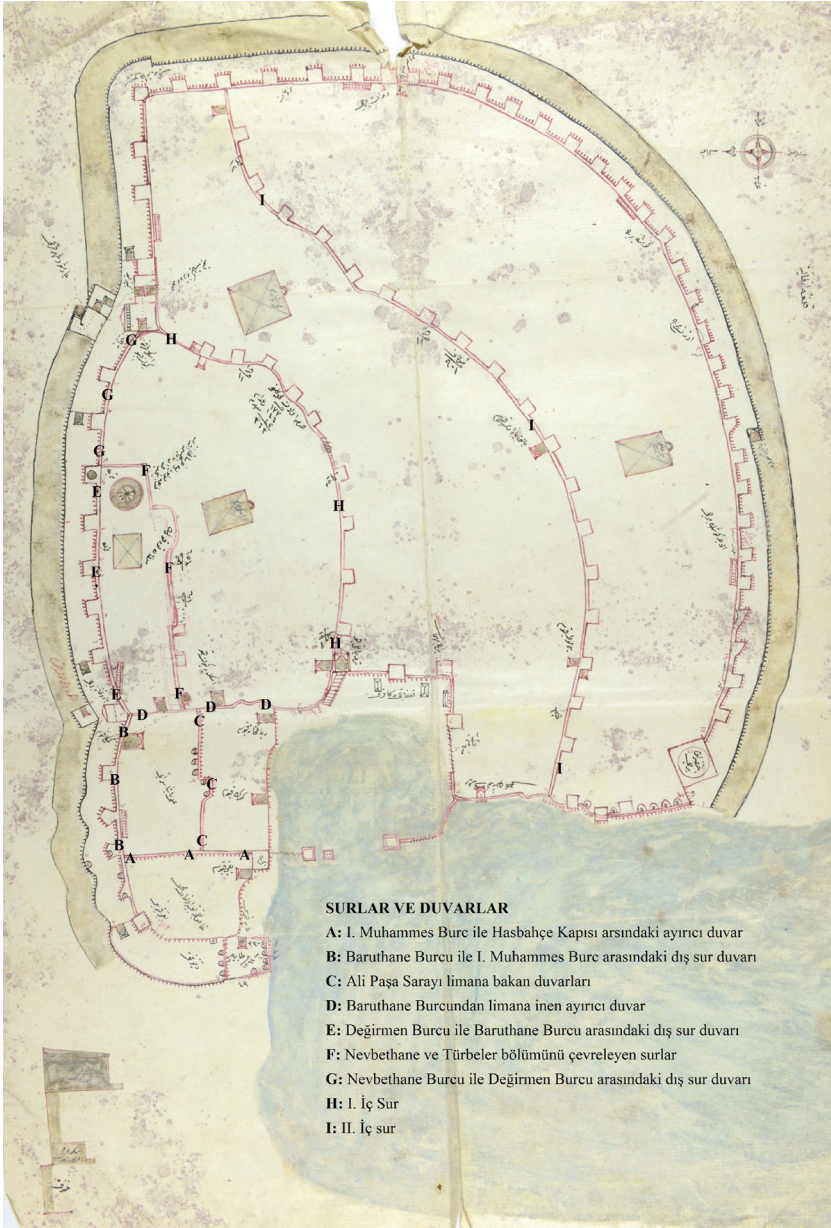
EKLER

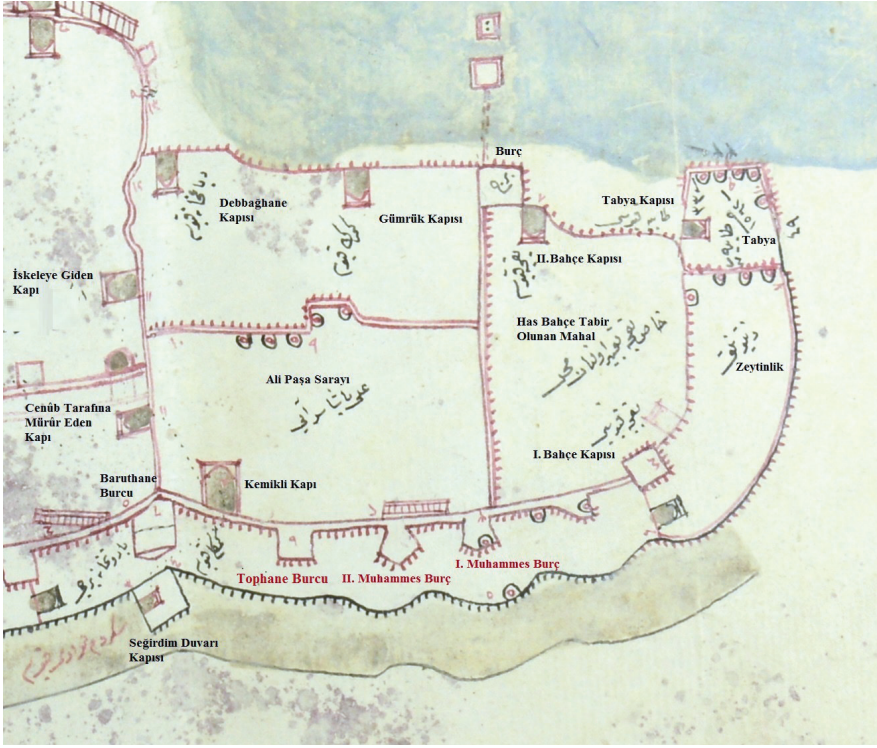
Ek 1: 1815 Haritası'nda Antalya Kalesi'nin Kapıları

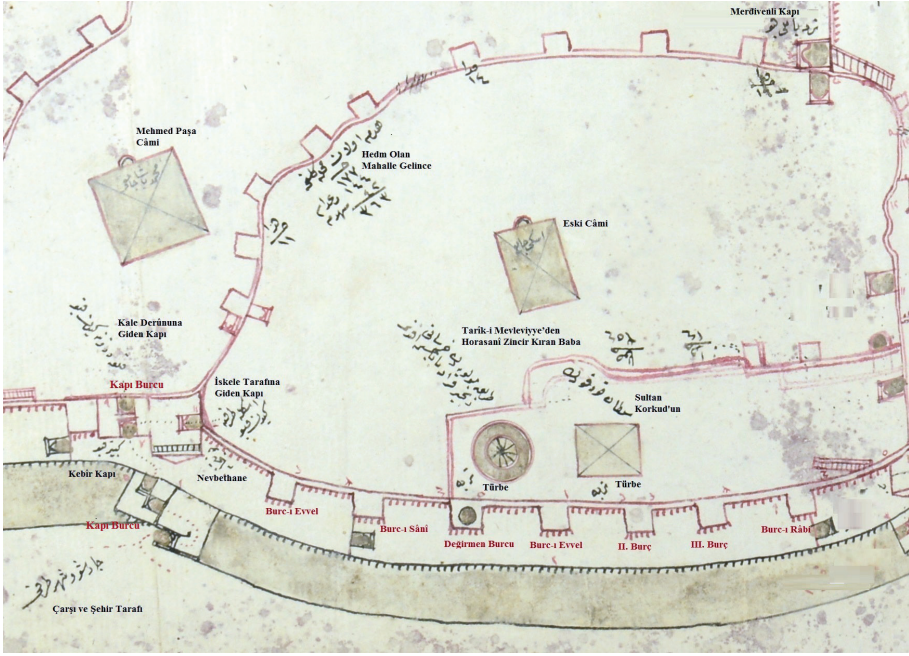
Ek 2: Antalya Kalesi'nin tanımlı burçları

Ek 3: Antalya Kalesi'nin sur ve duvarları

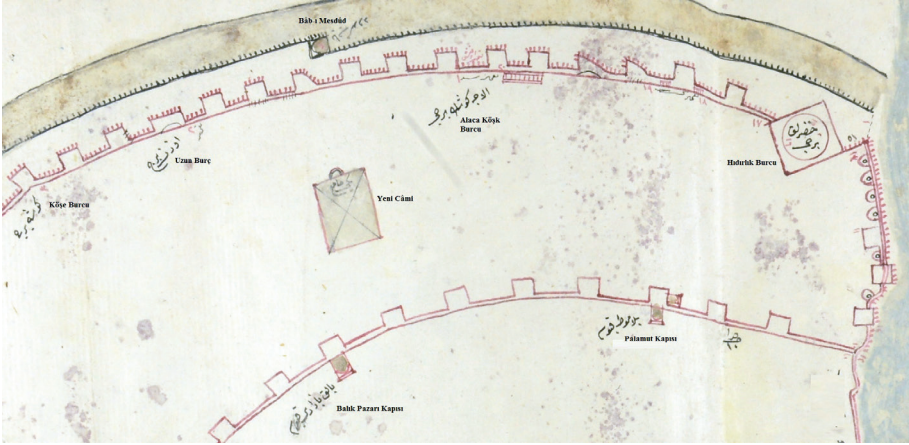
Ek 4: Ali Paşa Sarayı, Hasbahçe ve Gümrük

Ek 5: Kebîr Kapı, Câmî-i Atık Mahallesi ile Mevlevihane ve Türbeler Bölümü

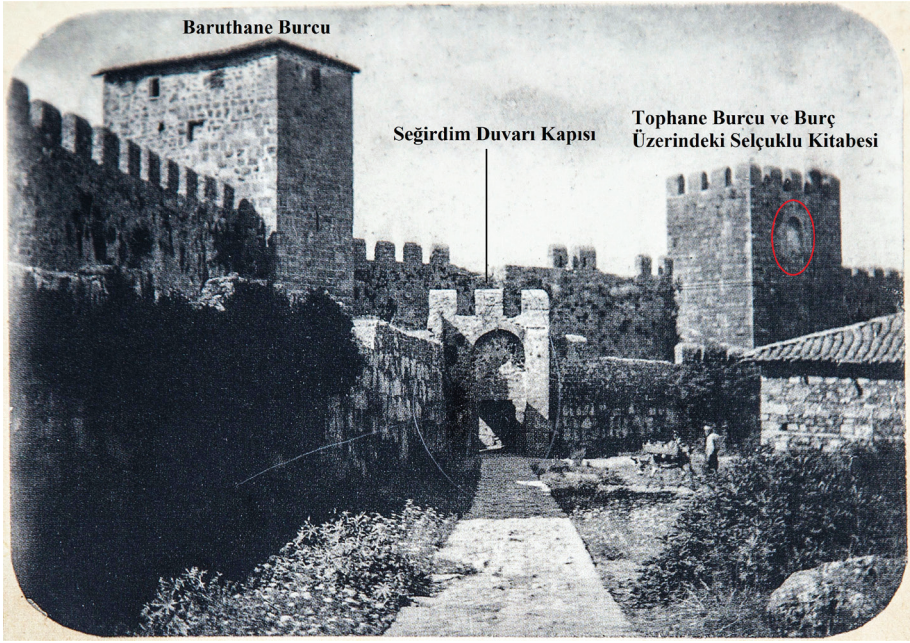
Ek 6: Sebilhane Burcu ve Bâb-ı Mesdûd

Ek 7: Hıdırlık Burcu ve Güney Kaleiçi

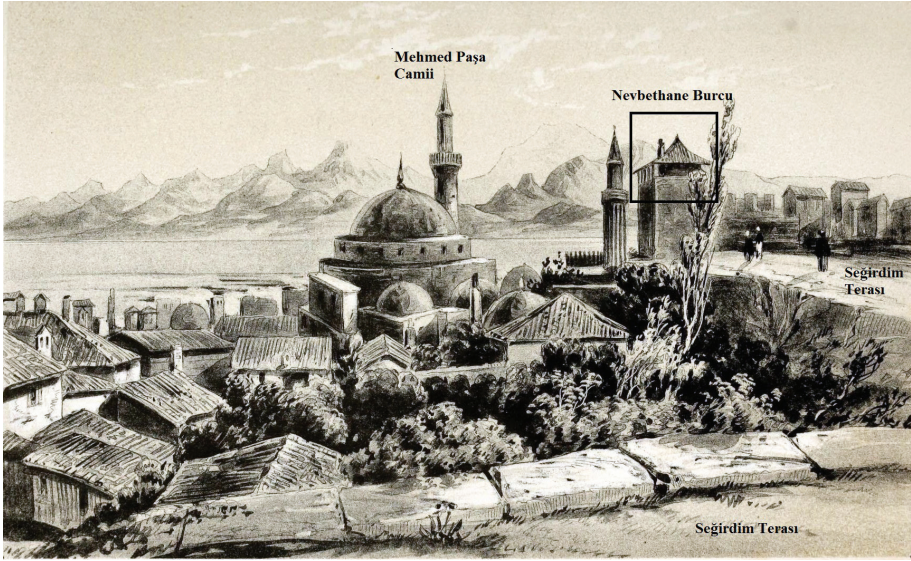

Ek 8: Mermerli ve Merdivenli İskele

Ek 9: Çatılı Baruthane Burcu, perde sur üzerinde yer alan Seğirdim Duvarı Kapısı ve üzerinde Selçuklu kitabesi bulunan Tophane Burcu.

Kaynak: Ernst Krickl, *1892 Lykia Günlüğü*, çev. Filiz Dönmez, Zühre İlkelen, İstanbul 2005.

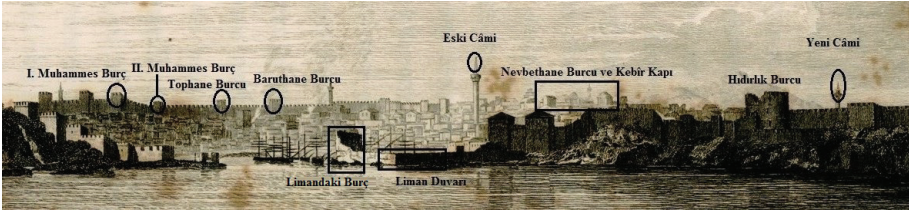

Ek 10: Nevbethane Burcu ve seğirdim terası.

Kaynak: Thomas A. B. Spratt - Edward Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and the Cıbratis*, Londra 1847.

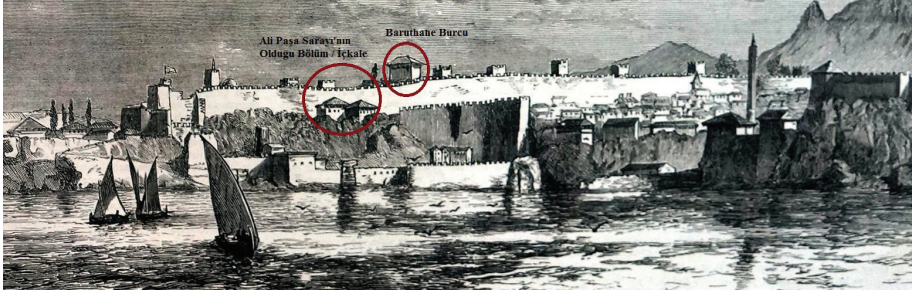

Ek 11: “Hasbahçe Kapısı” adıyla da bilinen II. Bahçe Kapısı’nın yıkıntıları.

Ek 12: 1812 yılında G. Cooke tarafından çizilmiş Antalya resmi.

Kaynak: Francis, Beaufort, *Karamania, or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor and of the Remains of Antiquity*, Londra 1817.

Ek 13: Baruthane Burcu ve Ali Paşa Sarayı'nın Olduğu Bölüm / İçkale.

Kaynak: *The Graphic*, 17 April 1880.

